

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

**Оқу-тәрбие үдерісінде отбасыға құрмет нормаларын сіңіру бойынша
әдістемелік ұсынымдар**

Астана
2022

Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылыми кеңесі
басылымға ұсынды (2022 жылғы 13 маусымдағы №7 хаттама)

Оқу-тәрбие үдерісінде отбасыға құрмет нормаларын сіңіру бойынша әдістемелік ұсынымдар - Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2022. - 42 б.

Әдістемелік ұсынымдар орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие үдерісі барысында білім алушылардың бойында отбасына деген құрмет нормаларын сіңіру бойынша кешенді тәсілдерді ұсынады.

Әдістемелік ұсынымдар мектеп директорларының тәрбие жөніндегі орынбасарларына, әлеуметтік педагогтерге, психологтарға, сынып жетекшілеріне, әдіскерлерге, жалпы білім беретін мектептердің пән мұғалімдеріне, қосымша білім беру ұйымдарының мамандарына, отбасымен ынтымақтастық бойынша жұмыс істейтін қоғамдық ұйымдарға арналған.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2022

Кіріспе

Отбасылық тәрбие әрқашан Қазақстандағы мемлекет пен қоғамның ерекше қамқорлығының объектісі болып табылады. Бүгінгі таңда мемлекеттік деңгейде отбасы институтын қолдау бойынша бірқатар шаралар қабылдануда.

2022 жылы Қазақстан Республикасындағы отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы 2030 жылға дейін өзектендірілді.

Бұл тұжырымдамада атап өтілгендей, отбасы адамның бүкіл өмірлік циклімен бірге жүретін маңызды топ қана емес, сонымен бірге қоғамның тұрақты және тұрақты дамуының негізі және мемлекеттің әл-ауқатының шарты болып табылады.

Сондықтан мемлекет отбасылық құндылықтар мен дәстүрлерді ілгерілету, мәдени-ағартушылық, мәдени-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру, ақпараттық-насихаттық қызметті кеңейту арқылы ұрпақтар сабақтастығын сақтау жөніндегі жұмысты күшейту міндетін қояды. Осыған байланысты отбасылық құндылықтарды, сондай-ақ отбасын құрметтеу нормаларын ілгерілетуге ықпал ететін негізгі әлеуметтік институт білім беру ұйымдары болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы орта білім білім алушылардың мінез-құлқы мен қызметін ынталандыратын білім берудің барлық деңгейлері үшін ортақ болып табылатын және білім алушының тұрақты тұлғалық бағдары болуға арналған ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды сіңіруге бағытталған. Жалпы орта білім беру мазмұнындағы базалық құндылықтар ретінде: қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік, құрмет, ынтымақтастық, еңбек пен шығармашылық, ашықтық, сондай-ақ өмір бойы білім беру айқындалған.

Бұл әдістемелік ұсынымдар орта білім беру ұйымының педагогтеріне оқу-тәрбие процесінде отбасына деген құрмет нормаларын сіңіруде әдістемелік көмек көрсету мақсатында әзірленді. Отбасына, оның дәстүрлері мен құндылықтарына құрмет нормаларын сіңіру өскелең ұрпақты қоғамдық өмірге және қоғамдық-өндірістік қызметке біріктірудің әлеуметтік-тарихи процесі екені белгілі.

1 Отбасы тәрбиесінің негіздері

Бала-ата-ана қарым-қатынасының отбасына деген құрмет нормаларын қалыптастыру сияқты аспектісіне жүгіну қазіргі қоғамдағы отбасы институтының жұмыс істеуі мен көбеюінің ерекшеліктерін терең түсінуді талап етеді.

Айта кету керек, «отбасы» және «үй шаруашылығы» терминдері жиі бір-бірінің орнына қолданылады. Алайда, егер отбасы әмбебап әлеуметтік институт болса, онда үй шаруашылығы – бұл бірге тұратын және күнделікті өмірмен байланысты ресурстарды бөлісетін бір немесе бірнеше адамнан тұратын экономикалық бірлік. Отбасы мүшелері туыстық, ерлі-зайыптылық және ата-ана болудың әлеуметтік қатынастарымен байланысты. Бірге тұратын адамдар (бір үй шаруашылығында) туыстық байланыстар мен некеге байланысты, сондықтан отбасының бір бөлігі болып табылады. Осылайша, 86 ел мен аудандағы халық санағы мен үй шаруашылығын зерттеу деректері бойынша үй шаруашылықтарының тек 2%-ы отбасы мүшелерінен тұрмайды. Бұл өмір сүру жағдайларын анықтауда отбасылық және туыстық қатынастардың маңыздылығын көрсетеді [1].

Басқаша айтқанда, отбасы – көптеген әлеуметтік функцияларды орындайтын қоғамның негізгі негізі. Отбасы шеңберінде адамдар тұрғын үй мен табыс сияқты ресурстарды бөліседі, науқастар мен әлсіздерге қамқорлық жасайды, көбейтеді, тәрбиелейді және келесі ұрпаққа қамқорлық жасайды. Сондықтан азаматтар мен әр отбасының әл-ауқаты қоғамдағы тұрақтылық пен мемлекеттің табысты дамуының негізі болып табылады.

Қазіргі динамикалық және турбулентті дамып келе жатқан әлемде отбасы институты үнемі сыртқы тенденцияларға, әр түрлі өзгерістерге ұшырайды [2]. Әлеуметтік және мәдени нормалар, заңнама, экономикалық және әлеуметтік жағдайлар және мемлекеттік саясат отбасы мүшелерінің бір-біріне қатысты, әсіресе некеде немесе одақта, сондай-ақ ұрпақтар арасындағы құқықтары мен міндеттерін қалыптастырады. Қоғамдық өзара әрекеттесу ережелері мен нормаларының өзгеруі, қазіргі қоғамдағы құндылық бағдарлары қазіргі отбасының ерекшеліктеріне, білім беру элементтерінің өзгеруіне әсер етеді.

Қазіргі уақытта көптеген елдерде үлкен отбасының айтарлықтай құлдырауы, тұрақсыз неке қатынастары, туудың төмендеуі, демек, қоғамның «қартаюы» байқалады. Бұл өзгерістердің салдары сөзсіз тұрғын үй, зейнетақы, денсаулық сақтау, еңбек нарығында көрініс табады және мемлекет алдында жаңа міндеттер қояды, өйткені отбасылар, экономика және үкімет арасындағы байланыс ажырамас [2].

Сонымен, егер біз үй шаруашылығын талдау бірлігі ретінде қабылдайтын болсақ, онда бүкіл әлемдегі үй шаруашылықтарының үштен бірінен сәл астамы (38%) кез келген жастағы балалары бар жұптан тұрады деп айтуға болады. Бірақ тіпті бұл үй шаруашылықтары біркелкі емес және әр түрлі, мысалы, табыс деңгейі немесе балалар арасындағы жас айырмашылығы. Барлық үй шаруашылықтарының үштен екісі дерлік басқа формаларға ие және олардың

үштен бірі (27%) кеңейтілген үй шаруашылықтары болып табылады, олардың құрамында, мысалы, ата- әжелер, тәтелер немесе нағашылар болуы мүмкін. Әлемнің көптеген аймақтарында жалғыз басты отбасылар да кең таралған, олардың 84%-ы жаһандық ауқымда жалғызбасты аналардың отбасыларынан тұрады. Қартайған қоғамдарда бір адамнан тұратын үй шаруашылықтары жиі кездеседі. Сонымен қатар, 1980 жылдардан бастап көптеген аймақтардың отбасы институтындағы ең маңызды өзгерістердің бірі ажырасу санының өсуі болып табылады [2].

Осы және басқа да өзгерістерді ескере отырып, халықаралық ұйымдар отбасы институтын қолдау үшін жүйелі шаралар қабылдауда.

Мәселен, мысалы, отбасы әлеуметтік институт ретінде тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) жету үшін өте маңызды. Мысалы, ТДМ 5-ке қол жеткізу (Гендерлік теңдік және барлық әйелдер мен қыздардың мүмкіндіктерін кеңейту) зорлық-зомбылық пен зиянды тәжірибелерді жоюды, әйелдердің экономикалық ресурстарға, соның ішінде мұрагерлік және отбасылық теңдік құқықтары арқылы қол жеткізуін қамтамасыз етуді, сондай-ақ төленбейтін күтім мен үй шаруашылығының міндеттерін бөлуді ынталандыруды талап етеді.

ТДМ 3 «Салауатты өмір салтын қамтамасыз ету және кез келген жастағы барлық адамдардың әл-ауқатына жәрдемдесу» міндеттері әйелдерді өздерінің репродуктивті денсаулығы мен отбасын жоспарлауға қатысты өз бетінше шешім қабылдау құқығымен қамтамасыз етуді талап етеді. ТДМ 4 «Барлық қамтылған және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз ету және барлығына өмір бойы білім алу мүмкіндігін ынталандыру» міндеттері қыздарды некені кейінге қалдыруға және оқуды аяқтауға мүмкіндік беруге шақырады; ал ТДМ 8 «қарқынды, толық қамтылған және тұрақты экономикалық өсуге, толық және нәтижелі жұмыспен қамтуға және барлығына лайықты жұмысқа жәрдемдесу» - отбасыларды қолдау және әйелдер мен еркектер ақылы жұмыс пен ақылы еңбекті біріктіруге мүмкіндік беретін еңбек құқығының нормаларын қабылдау.

Тарихи көрікті жерлерді, тірі мұраларды және табиғи нысандарды сақтау, мәдени әртүрлілікті, соның ішінде отбасылық құндылықтарды насихаттау ЮНЕСКО қызметінің негізгі бағыты болып табылады.

Әрбір бала ата-анасының қамқорлығына, қауіпсіздігіне және оның денсаулығы мен дамуына мұқият қарауына толық бақытты балалық шаққа құқығы бар отбасының әл-ауқатын қамтамасыз ету ЮНИСЕФ үшін маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

ЕҚДБ саясаты дамушы елдердегі әйелдерді қолдауға, атап айтқанда әйелдердің кәсіпкерлік бастамаларын қолдауға бағытталған.

ЭЫДҰ елдерінде отбасын қорғау мәселелеріне баса назар аударатырып, отбасы саясатының үш моделі ерекшеленеді: либералды, консервативті және әлеуметтік-демократиялық модель.

Әлеуметтік саясаттың либералды моделі Ұлыбританияға, Ирландияға, Швейцарияға, Жаңа Зеландияға және АҚШ-қа тән. Бұл елдерде мемлекетке

отбасын әлеуметтік қамтамасыз етуде көмекші рөл беріледі, көмек мұқтаж отбасыларға беріледі.

Консервативті модель аясында үш тәсіл бар. «Белсенді» қолдау Бельгия мен Францияны сипаттайды (бала күтімі секторының бір мезгілде үйлесуі, ұзақ ақылы демалыс және балаларға қомақты ақшалай жәрдемақы). «Шектеулі қолдау» Германия мен Австрияда жүзеге асырылуда (жәрдемақылардың теңгерімсіз схемасы және мектепке дейінгі балалар мекемелерінің желілері). «Отбасылық» тәсіл Италияда, Испанияда және Португалияда жұмыс істейді (отбасын әлеуметтік қолдаудың төмен деңгейі, жәрдемақылардың аздығы, ұзақ және төмен ақы төленетін бала күтімі демалысы).

Отбасылық саясаттың скандинавиялық моделі немесе оны әлеуметтік-демократиялық модель деп те атайды, Дания, Норвегия, Швеция, Исландия және Финляндияға тән. Мұнда мемлекет әмбебап табыс кепілдігін қамтамасыз етеді, ал жоғары дамыған жүйе бала күтімі қызметтерін ұсынады.

Қазақстанда Мемлекеттік отбасы саясаты Қазақстанның әлеуметтік саясатының құрамдас бөлігі болып табылады және отбасының жағдайын жақсартуға және өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған ұйымдастырушылық, экономикалық, құқықтық, ғылыми, ақпараттық және кадрлық қамтамасыз ету қағидағтарының, бағалаулары мен шараларының жүйесін білдіреді [3]. Мемлекеттік отбасы саясатының мақсаттары отбасыларды қолдау, нығайту және қорғау, отбасылар мен олардың мүшелерінің физикалық, зияткерлік, рухани, адамгершілік дамуына ықпал ететін қажетті жағдайлар жасау, ана, әке және баланы қорғау болып табылады. Мәселен, мәдени құндылықтарды, дәстүрлерді, руханиятты сақтау, өскелең ұрпақты тәрбиелеу және отбасы мәртебесін нығайту жөніндегі ұлттық мемлекеттік міндетті іске асыру мақсатында Қазақстанда отбасы күні белгіленді. Жыл сайын республика бойынша Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс және гранттық қаржыландыру шеңберінде үкіметтік емес ұйымдар отбасы саясаты саласында 100-ден астам әлеуметтік жобаны іске асырады. Өңірлерде отбасылардың әлеуметтік әріптестігін жандандыру және оқытуды ұйымдастыру үшін отбасылық аула клубтары мен отбасылық қарым-қатынас клубтары жұмыс істейді. Отбасылық аула клубтарында білім беру, психологиялық, демалыс қызметтері ұсынылады, балалар мен жасөспірімдерге арналған үйірмелер ашылады. Білім беру жүйесінде оқушылардың адамгершілік және патриоттық тәрбиесіне қатысатын әкелердің қоғамдық бірлестіктері дамыды.

Қазақстандықтардың көпшілігі үшін отбасы маңызды құндылық болып табылады, олар балаларымен барынша көп уақыт өткізуге ұмтылады. Мәселен, «Отбасылық-демографиялық саясат» сауалнамасының деректері бойынша ата-аналардың 50,3 %-ы тұрақты түрде балалардың қасында, 32,7 %-ы әрбір күнді бірге өткізуге тырысады, 8,3 %-ы әр демалыс және мереке күндерін бірге өткізеді және тек 0,4 %-ы бос уақытын ешқашан балаларымен өткізбейді. Балалардың көпшілігі ата-аналарымен өздерінің қызығушылықтарын талқылайды (88,3 %), балалардың көп бөлігі өзінің отбасымен араласқанды

ұнатады (85,2 %) және олардың тек 2,3 %-ы туған-туыстарымен өзара түсініспеушілік жоқ екендігін айтты.

Азаматтардың көпшілігі балаларға үлкендерді құрметтеу (61,3 %), еңбекқорлық (61,0 %), өзін-өзі құрметтеу (43,0 %), өзіне деген сенімділік (37,6 %) және әділдік (29,5 %) сияқты құндылықтарды дарытуға ұмтылады. Бұдан әрі өзін-өзі дамыту (20,1 %), рухани өсу (19,1 %), патриотизм (16,5 %), басқа адамдарға көмектесу (11,7 %), қиын жағдайларға бейімделе алу (11,5 %), даралық (9,5 %) сияқты құндылықтар бар [3].

Отбасылық тәрбие және отбасылық қатынастар мәселелері көптеген ғылыми салаларда өзекті зерттеу тақырыптары болып қала береді.

Қазіргі уақытта балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың баланы эмоционалды қабылдау сияқты аспектілері; тәрбие мен ата-ананың мотивтері; балалар мен ата-аналардың қарым-қатынасына қатысу дәрежесі; баланың қажеттіліктерін қанағаттандыру, оған қамқорлық пен көңіл бөлу; жанжалды жағдайларды шешу жолдары; баланың автономиясын қолдау; әлеуметтік бақылау және т.б.

Алайда, Коновалова атап өткендей, балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас аясында баланың ата-анамен қарым-қатынасы мәселелері әлдеқайда аз зерттеледі. Бала көбінесе оған қажетті әсер ететін ата-аналармен өзара әрекеттесудің пассивті (реактивті) қатысушысы ретінде қарастырылады [4].

Демек, балаға қатысты зерттелетін сипаттамалардың тізімі балалар мен ата-аналар қатынастарының жағымды көзқарас, баланың ата-анаға деген сүйіспеншілігі, баланың жылы эмоционалды қарым-қатынас пен қабылдау қажеттілігі, ата-ана мен бала диадасындағы аффективті қатынастардың сипаты, қарым-қатынасқа қатысу дәрежесі, ата-ананың тәрбиеші ретіндегі бейнесі және отбасылық тәрбиенің бейнесі, ата-ананың беделі, ата-ананың фигурасымен сәйкестендіру сияқты аспектілерімен шектеледі [4].

Айта кету керек, Дж.Локк баланың жеке басына деген құрмет категориясын қарастырады: «кім ұлының өзіне және оның нұсқамаларына құрметпен қарауын қаласа, ол ұлына үлкен құрметпен қарауы керек» [5]. 1912 жылы өзінің «Балалар үйі. Ғылыми педагогика әдісі» Монтессори тәрбиеленушілердің жеке басын құрметтеу мәселелерін көтереді: «тәрбиеші өмірге деген терең құрмет сезіміне бой алдыруы керек; баланы адамгершілік қызығушылықпен бақылай отырып, ол ондағы осы өмірдің дамуын құрметтеуі керек» [6]. Я.Корчак сонымен қатар баланың даралығын құрметтей отырып, оның жеке басының құндылығын мойындауға шақырады: «ең үлкен қателіктердің бірі – педагогика адам туралы емес, бала туралы ғылым болып саналады деп санау: сезім саласында бала ересектерден күшпен асып түседі, өйткені тежелу жұмыс істемейді; интеллект саласында, кем дегенде, оларға тең, жетіспейді тек тәжірибе» [7]. Өзін-өзі бағалау категориясы алғаш рет В.А. Сухомлинский еңбектерінде байқалады. Сухомлинский: «нағыз адам болу үшін шәкірт ең алдымен өзін құрметтеуі керек, бұл құрметсіз, сұлулыққа деген сүйіспеншіліксіз, адамзат мәдениеті де мүмкін емес, ойға келмейтін

және адамды төмендететін барлық нәрсеге төзбеушілік. Бірақ қалыптасып келе жатқан адамға өзін-өзі құрметтеуге тәрбиелеу үшін тәрбиешінің өзі үй жануарындағы адам тұлғасын терең құрметтеуі керек» [8].

Қазіргі ғылымда тұлғааралық қатынастардағы құрмет көбінесе келесі контексттерде зерттеледі: құзыреттілік, жетекшілік, көшбасшылық, билік [4].

А.Маслоу әзірлеген қажеттіліктер иерархиясы қазіргі әлеуметтануда, экономикада, маркетингте және т.б. өте танымал. А.Маслоудың көзқарасы бойынша барлық адамдар тануға, өз қадір-қасиетін бағалауға, басқалардан құрметке мұқтаж. Сондай-ақ, адамға өзін-өзі құрметтеу мүмкіндігі қажет. Басқалардың өзін-өзі құрметтеу және құрметтеу қажеттіліктері жоғары қажеттіліктерге жатады. Біріншісі құзыреттілікті, сенімділікті, жетістіктерді, тәуелсіздік пен бостандықты біріктіреді. Екіншісі – бедел, тану, мәртебе, бағалау және қабылдау. Салауатты өзін-өзі бағалау сыртқы факторларға емес, атақ-даңққа, әлеуметтік жағдайға немесе жағымпаздыққа емес, басқалардың лайықты құрметіне негізделген [9].

Э. Фромм сыйластықты келесідей анықтайды: «сыйластық – бұл қорқыныш та емес; ол адамның кім екенін көру, оның даралығы мен бірегейлігін түсіну қабілетін білдіреді. Адамды білмей құрметтеуге болмайды; қамқорлық пен жауапкершілік, егер олар адамның даралығын білуге бағытталмаса, соқыр болар еді» [10].

Отандық психологияда А.С. Спиваковская мен Л.М. Панкова құрмет ұғымын махаббатпен байланыстырады: А. С. Спиваковская – ата-анасымен, Л.М. Панкова – интиммен. А.С. Спиваковская ата-аналық махаббаттың үш өлшемді моделін ұсынады, оған сәйкес махаббат түрі үш белгінің үйлесімімен анықталады: ата-ананың балаға деген жанашырлығы/ұнатпауы; баланы құрметтеу/менсінбеу; жақындық/қашықтық [11].

Педагогика ғылымында отбасына деген құрмет нормаларын қалыптастыру мәселесі нашар зерттелген.

Сонымен, қызмет пен мінез-құлықтағы мотивациялық-құндылық қатынастарының мәселелері В.Г. Асеев, М.С. Каган, Л.А. Блохина, А.Н. Леонтьев, В.Н. Мясищев, А.Н. Пиянзин, С.Л. Рубинштейн және басқа ғалымдардың талдау пәндері болды. Бұл жұмыстарда олардың қалыптасуының кейбір механизмдері қарастырылады.

Бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларының қалыптасуына объективті және субъективті факторлар әсер етеді. Объективті оқу орнының материалдық-техникалық базасы, жақын ортаның жағдайлары, субъективті – балалардың психофизикалық ерекшеліктері, олардың мотивтері мен қасиеттерінің жиынтығы.

Ғылыми әдебиеттерді талдауға сүйене отырып, Швецова ересектерге құрмет көрсету тәрбиесі тиісті педагогикалық жағдайлар жасалған жағдайда ғана жетістікке жетуі мүмкін деген қорытындыға келеді [12].

Л.И. Божович жеке тұлғаны қалыптастыру мәселелерімен айналыса отырып, құрметке маңызды рөл береді. Оның айтуынша, мұғалімдерге деген құрмет, мектепке және жолдастарға деген сүйіспеншілік баланың өмірі мен іс-

әрекетінде ұжым мүшесі ретінде қалыптасады, бірақ «олар мұғалім ұжымды тәрбиеленетін моральдық мінез-құлық нормалары сыныптың қалыпты өмірінің қажетті шарты болатындай етіп ұйымдастырған жағдайда ғана қалыптасады» [13].

Білім беруді аксиологияландыру бағытында білім беру мазмұнының құрамдас бөлігі ретінде білім алушыларда құндылық бағдарларын қалыптастыру мәселелерін ашу, әртүрлі оқыту құралдарының көмегімен мектеп бағдарламасының гуманистік және мәдени бағыттылығына байланысты шындықтың маңызды аспектілеріне құндылық қатынасты дамытуға ықпал ету өте маңызды.

Осыған байланысты А.Г. Асмолов жеке тұлғаны дамытуға, азаматтық бірегейлікті қалыптастыруға бағытталған жүйелі-белсенді тәсілге баса назар аударады. Білімді пассивті тұтынушыдан оқушы білім беру іс-әрекетінің белсенді субъектісіне айналады. Іс-әрекетті игерумен қатар, студент қоғам қолдайтын өзінің құндылықтар жүйесін қалыптастыра алады [14].

2 Оқу-тәрбие үдерісінде отбасыға құрмет нормаларын сіңіру бойынша тәжірибеге шолу (халықаралық және отандық тәжірибе)

Отбасына деген құрмет нормаларын сіңіру қазіргі уақытта Қазақстанда ғана емес, шет елдерде де маңызды педагогикалық міндеттердің бірі болып табылады. Бұл тәжірибені жекелеген елдерде қарастырыңыз.

Жапония. Жапон мектебінде отбасылық құндылықтарды қалыптастыруды мұғалімдер жүзеге асырады, өйткені арнайы тәрбиешілер жоқ. Барлық болашақ мұғалімдер міндетті түрде білім беру теориясы мен әдістемесін үйренеді, сондықтан олар кәсіби тәрбиешілер. Тәрбие педагогикалық білімнің ерекше саласы ретінде әдістемелік тұрғыдан мұқият әзірленген. Мұғалімдерде бағдарламалар, нұсқаулықтар, оқулықтар, оқу құралдары, көмекші оқу материалдары бар. Тәрбие бағдарламасы үш топқа шартты түрде біріктірілген жиырма сегіз тақырыпты қамтиды.

Біріншісіне әлеуметтік жайлылықты, өз тобына, сыныбына, мектебіне жату сезімін тәрбиелейтін тақырыптар жатады. Педагогикалық құрал-жанжалсыз өзара әрекеттесу дағдыларын дамыту. Балаларға жанжалдардың себептерін талдауға, жанжал жағдайынан шығу жолдарын іздеуге үйретеді.

Тақырыптардың екінші тобы белсенді адамды тәрбиелеуге бағытталған. Бұл ретте оқушылардың өз қызметіне деген қызығушылығы, қиындықтарды жеңуге дайындығы мен қабілеті және еңбекке деген осындай көзқарасы қалыптасады, ол кез келген «кішкентай істің» «ортақ ұлы іске» қосқан үлесі ретінде қарастырылады.

Тақырыптардың үшінші тобы балаларды әлеуметтік мінез-құлық нормаларын ішкі қабылдауға үйретудің жалпы міндетімен біріктірілген. Бұл үшін бала таңдау жағдайына қойылады, белгілі бір мінез-құлықтың қажеттілігіне көз жеткізу үшін өз бетінше ойлауға уақыт беріледі [].

Білім беру мақсаттары білім туралы Негізгі Заңның 1-бабында көрсетілген. Олар үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруға бағытталған: әділ, жауапты, тәуелсіз, еңбек пен даралықты құрметтейтін, яғни бейбітшілікті сүйетін мемлекет құру үшін қажетті қасиеттерге ие [2002].

Білім беруді ұйымдастырған кезде Жапон мектебі оқушыларды тәрбиелеу бағдарламасы көрсетілген бірқатар құжаттарды басшылыққа алады. Сонымен, 1966 жылы орталық білім кеңесі «идеалды жапондықтардың сипаттамасын» шығарды, онда төрт топқа бөлінген он алты тиісті қасиет анықталды:

1) жеке қасиеттер-еркін болу, даралықты дамыту, өз істерінде дербес болу, өз қалауларына ие болу, этикет сезімдеріне ие болу.

2) отбасы мүшесінің қасиеттері-өз үйін махаббат, демалыс, тәрбие орнына айналдыра білу, өз үйін ашық ету.

3) қоғам мүшесінің қасиеттері - өз жұмысына адал болу, қоғамның әлауқатына жәрдемдесу, шығармашылық адам болу, әлеуметтік құндылықтарды құрметтеу.

4) ұлт азаматының қасиеттері – өз елінің патриоты болу, мемлекеттік рәміздерді құрметтеу, ең үздік ұлттық қасиеттерге ие болу.

Белсенді әлеуметтік тұлғаны қалыптастыру бірінші орынға қойылады.

Жапония мектептерінде отбасылық құндылықтар бәрінен бұрын үйретіледі. Жасөспірімдерге демалыс күндерін достарымен емес, отбасы шеңберінде өткізуге кеңес беріледі. Демалыс түрлерінің ішінде саябақтарға, пикникке, арнайы ойын-сауық орталықтарына немесе үлкен туыстарына, әдеттегі серуендерге барған жөн.

Отбасылық құндылықтар дәстүр ретінде насихатталады – балаларға арналған мерекелер. Бұл қыздар күні мен ұлдар күні сияқты мерекелер. Үшінші наурызда барлық қыздар дәстүрлі кимоно шапандарымен киінген. Бұл күні үйде қыздың қуыршақ топтамасы көрнекті орынға қойылады. Олар эстетиканың үлгісі болып саналады және қыздарға сұлулықты көруге және жасауға үйретеді. Ұлдар күні 5 мамырда атап өтіледі, тек қуыршақтардың орнына сарбаздар, қару-жарақ, киім-кешек қойылады. Сондай-ақ, үйлердің жанында тұрақтылық пен ағынға қарсы жүзу қабілетінің белгісі ретінде түрлі түсті суреттері ілулі тұр.

Мемлекеттік мерекелердің ішінде Аналар күні мен Қарттар күні тәрбиелік мәнмәтімен ерекшеленеді. Мектептер мен отбасыларда балаларға аналарды құрметтеуге үйретеді. Айта кету керек, бұған дейін елде әйелдер конгресі өткізіліп, аналар мектептерге шақырылып, олардың еңбектерін дәріптеді. Соңғы жылдары Жапонияда Аналар күнін тойлау барған сайын коммерциялық реңктерге ие болды, көбінесе «ризашылық сезімін білдіру» ұғымын «сыйлық беру» тривиальды әрекетімен алмастырды. Бірақ соған қарамастан, жапондықтар бұл әр отбасының және жалпы қоғамның орталығы болып табылатын аналар деп санайды.

Жапониядағы білім беру жүйесі балалардың ата-аналарының мінез-құлқына еліктеу арқылы өмірлік рөлдерді үйренуі үшін құрылған. Сондықтан

отбасыларда балаларға әрқашан сүйіспеншілік пен мейірімділікпен қарайды, оларға ешқашан дауыс көтермейді. Осылайша басқаларға деген құрмет пен олардың эмоцияларын бақылау тәрбиеленеді. Тәрбиелік әдістердің негізінде тыныштық, ересектердің мысалы, кішкентайлардың эмоционалды осалдығын түсіну, ананың шексіз сүйіспеншілігі – «амаэ» арқылы көбейтіледі. Балалар ата-анасынан ғана емес, тәрбиешілер мен өтіп бара жатқан адамдардан, сондай-ақ отбасы достарынан да мысал алады.

Отбасылық тәрбие тәжірибесінде мінез-құлық мәдениетіне ерекше назар аударылады. Осы мақсатта орта мектепке бағытталған бірқатар ресми құжаттарда адамгершілік тәрбие бағдарламасы мұқият жазылған: «мінез-құлықтың негізгі ережелерін оқыту» он төртінші параграфында, «күнделікті өмірде қоғамдық мінез-құлық нормаларын сақтау» он сегізінші параграфында, «адамға лайықты өмір сүру қажеттілігін түсіну» деп аталатын нұсқаулықтың жиырма екі параграфында. Осы және басқа құжаттардың барлығында оқу-тәрбие процесі, мектеп өмірі рухани бай тұлғаның өсуіне ықпал етуі керек деп болжануда.

Мектептерде адамгершілік және азаматтық тәрбие бойынша арнайы сабақтар өткізіледі. Сонымен, арнайы «адамгершілік сағаттары» қолданылады. «Адамгершілік сағаттарына» арналған сабақтар мен басқа да іс-шаралар кезінде әртүрлі дидактикалық материалдар мен жұмыс түрлері қолданылады: әңгімелер, поэтикалық шығармаларды оқу, эссе жазу, телешоуларды, бейнематериалдарды көру, аудиожазбаларды тыңдау және т.б. сонымен қатар моральдық әңгімелер, балалар қойылымдары ұйымдастырылуы мүмкін [16].

Заңға бағынатын және белсенді азаматты тәрбиелеуге «ерекше қызмет» деп аталатын сабақтар қызмет етуге шақырылады. Бұл әңгімелер, балалар клубтарына қатысу, табиғатқа саяхат және экскурсиялар арқылы өркениетті мінез-құлық пен қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруды білдіреді. Мектеп барлық ұлдарды қосымша сабақтарға қатысуға міндеттейді. Ата-аналар көбінесе ұлдарына түрлі үйірмелер жүктейді. Әкелер ұлдарында ақыл-ой күшін дамытады және өз мысалында спортқа деген сүйіспеншілігін көрсетеді. Жапондықтар футбол немесе регби ойнайды, суық қаруды игеруді үйренеді, сонымен қатар жекпе-жек өнерін меңгереді. Жапон қыздары болашақ аналар мен үй шаруасындағы әйелдер ретінде тәрбиеленеді. 6 жастан бастап оларға этикет және әйелдердің барлық даналықтары үйретіледі. Ересектерге мойынсұну және құрметтеу, жас аралығындағы қатаң иерархияны сақтау дәстүрлі болып саналады. Баланың тек әпкелері немесе ағалары болмайды. Оның әрқашан үлкен әпкесі немесе інісі бар. Мұндай тіркемелер адамға жүгінген сайын айтылады және бұл иерархиядағы өз орнын түсінуге көмектеседі.

АҚШ. АҚШ білім беру ұйымдарындағы құнды отбасылық тәрбиенің кейбір маңызды аспектілерін қарастырыңыз.

Американдық мектептерде отбасы мен қоғам үшін маңызды құндылықтардың қатарына мыналар жатады: жауапкершілік, құрмет, адалдық, қамқорлық, сенімділік, әділеттілік. Бұл құндылықтар «құндылық ұсынысы»,

«құндылықтарды түсіндіру», «құндылықты талдау», «құндылық рефлексиясы», «құндылық әрекеті» арқылы құндылық бағдарламаларын жүзеге асыру барысында қалыптасады. Тәрбиенің барлық кезеңдері оқушыларды мораль мен этиканың жекелеген мәселелеріне қатысты өз көзқарастары туралы ойлауға шақыруға арналған. Ең тиімді әдістер: пікірталастар, рөлдік ойындар, модельдеу (еліктеу), бейнефильмдерді талқылау және т. б.

Американдық тәрбиеге деген көзқарастың сөзсіз артықшылығы-мектеп оқушыларын бағдарлау және олардың болашақ кәсібіне дайындық. Бүгінгі таңда көптеген ата-аналар балаларын үй шаруашылығында көмекші және кіші балаларға күтім жасау ретінде жұмысқа тартады, оларды тұрмыстық қызмет көрсету саласына тартуға ықпал етеді. Мектеп түлектерінің көп бөлігі оқуды жұмыспен ұштастырады. Америкалықтар, оның ішінде ауқатты ата-аналар, кішкентай кезінен бастап балаларын ақша табуға, кәсіпкерлікке, іскерлікке үйретуге тырысады. Соңғы онжылдықтарда американдық педагогикада жастарды өмірге, еңбек әлеміне еруге тиімді дайындауға баса назар аударылды. Отбасы мен мектепте қалыптасқан рухани және адамгершілік құндылықтар табысты әлеуметтену тұрғысынан да қарастырылады.

Мектепте және отбасыларда қоғамның құндылықтарын игеруге баса назар аударылады. Сондықтан қорықтарға, мұражайларға, ескерткіш орындарға, табиғатқа немесе тіпті басқа елдерге экскурсиялардың барлық түрлері жиі өтеді. Бірде-бір ел Америка Құрама Штаттары сияқты көптеген халықтар мен әр түрлі мәдениеттермен мақтана алмайды. Америкалықтар арасында құндылықтарды, дағдыларды беру мәдениеті көп мәдениетті жағдайда қалыптасты. АҚШ-та оқытудың негізі-ұлтына, нәсіліне, дініне қарамастан адамдардың теңдігі. Толеранттылықпен қатар, әлем мәдениеті білім алушылар Америка мемлекетінің күшті, күшті, берік екенін түсінеді.

Қазіргі американдық педагогиканың негізгі тенденциясы мектептің ата-анасымен және жалпы отбасымен өзара әрекеттесуін жандандыру болды [17]. АҚШ мұғалімдерінің іс-әрекетінің айқын белгісі-олардың отбасылық құндылықтарды қалыптастыруға деген ұмтылысы мектеп пен отбасының бірлескен іс-әрекетіне жүйелі сипат беру. АҚШ-тағы ата-ана тәрбиесі туралы айтатын болсақ, ол осы кезеңде өте жоғары деңгейге жеткенін атап өткен жөн. Педагогтер әлеуметтік қызметкерлермен бірлесіп ата-аналарға арналған арнайы отбасылық тәрбие курстарын өткізеді, барлық деңгейлерде (мектеп, шағын аудан, қала және т.б.) ата-аналар қауымдастығы жұмыс істейді, қайырымдылық қызметі ұйымдастырылады, қолайсыз отбасылармен жұмыс жүргізіледі. Сондай-ақ, АҚШ-та ата-аналар мен мұғалімдер қауымдастығы жұмыс істейді, олардың жұмысына ата-аналарға арналған дәрістер, топтық және жеке әңгімелер, ата-аналармен кездесулер, балаларға үйде бару және т.б. кіреді.

АҚШ-та отбасылық тәрбиеге көмектесетін көптеген бағдарламалар жасалуда және жүзеге асырылуда, олар көбінесе ата-аналарға білім беру бағдарламалары деп аталады. Олар кешенді мазмұнмен сипатталады, өйткені

олар мұғалімдердің, психологтардың, әлеуметтанушылардың, психотерапевттердің және басқа мамандардың бірлескен күшімен жасалады. Бағдарламалар отбасылық тәрбиенің барлық буындарын нығайтуға, бірақ бірінші кезекте – ата-аналардың педагогикалық құзыреттілігін арттыруға бағытталған. Отбасылардың әр түрлі топтарының ерекшеліктері ескеріледі, сондықтан отбасыларға сараланған педагогикалық көмек бағдарламалары құрылады. Мысалы, психофизиологиялық дамуы бұзылған балалары бар отбасылар үшін; асырап алынған балалармен; «қолайсыз әлеуметтік жағдайлардағы» отбасылар үшін және т.б. мұндай бағдарламалардың мысалы ретінде «Хад Старт» жобасы (Head Start), аудармада – «озық старт» болуы мүмкін. Ол аз қамтылған отбасылардағы балаларға жан-жақты білім беру, сауықтыру және әлеуметтік қызметтер көрсету мақсатында ойластырылған. Бұл ретте баланың отбасының ерекшеліктері ескеріледі және ұсынылған бағдарламаға баланың отбасының жан-жақты қатысуына ерекше назар аударылады. 1965 жылдан бастап 5 миллионнан астам бала «Хад Старт» оқыту жүйесімен қамтылды. Жыл сайын 1400 бас Старт-орталықтарда (мектепке дейінгі мекемелерде) шамамен 400 000 бала және ата-аналардың саны бірдей. Ата-аналармен жұмыс істеудің бірқатар аспектілері бар: ата-аналардың мектепке дейінгі мекемелердің жұмысын жоспарлауға және олардың жоспарларын жүзеге асыруға қатысуы; ата-аналарды үйде қолданылатын балаларға білім берудің заманауи әдістерімен ақпараттандыру және оқыту; ата-аналарға олардың мәселелерін шешуге көмектесу мақсатында жеке кеңес беру және т.б. Ата-аналар балалармен түрлі білім беру іс-шараларына (сабақ өткізу, мұражайға, кітапханаға бару, спектакль дайындау және т.б.) ерікті көмекшілер немесе ақылы қызметкерлер ретінде қатысады. Мамандардың басшылығымен ата-аналардың өз балаларымен жұмысы ұйымдастырылады. Мысалы, аналарды баланың жеке гигиена дағдыларын қалыптастыру тәсілдеріне, кітап оқу әдістемесіне және т.б. үйрету.

«Хад Старт» жобасы, АҚШ ата-аналарының басқа педагогикалық білім беру бағдарламалары сияқты, ересектер мен балалардың теңдігі қағидаты бойынша отбасындағы өзара әрекеттесудің психологиялық негіздеріне көп көңіл бөледі. Сонымен, ата-аналар балалардың пікірін қызығушылықпен тыңдауға үйренеді («белсенді тыңдау» әдісі), олардың мінез-құлқын түзетудің ізгілікті әдістеріне жүгіну және т.б.

Америкалықтар отбасымен көбірек уақыт өткізеді: пикниктер, хайуанаттар бағы, отбасылық түскі ас, демалыс күндері елге саяхат. Бұл американдық отбасылардың көпшілігінің ажырамас дәстүрі. Алайда, әр бала өзінің құқықтары туралы ерте жастан біледі. АҚШ заңдарына сәйкес, ата-ананың кез-келген «заңсыз» әрекеті үшін бала оны ата-ана құқығынан немесе бас бостандығынан айыруға дейін сотқа бере алады. Тіпті сүйікті анимациялық серияларды көруге тыйым салу немесе тәттілерден айыру соттың себебі болуы мүмкін. Сондықтан, бұл елде дене және ауызша жазалар, сондай-ақ шектеулер баламен сөйлесуді жөн көреді. Егер ата-ана 12 жасқа дейінгі баланы жалғыз қалдырса, заңмен жазаланады. Кішкентай

американдықтар сүйіспеншілік пен қамқорлықта тәрбиеленеді, алайда олар 18 жастан бастап тәуелсіз және тәуелсіз болады.

Осылайша, Америкада отбасына қоғамның құрылымына жанжалсыз сәйкес келетін, онда толық өмір сүретін және тиімді жұмыс істейтін «жақсы азаматты» қалыптастыруда ерекше маңызды рөл беріледі. Сондықтан бұл елдегі оқу орындарында отбасылық тәрбие құндылықтарын игеру мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Швеция. Шведтер құндылықтар жүйесі бар әлеуметтік қоғам құрды.

Мектептің оқу-тәрбие жоспарында Швед қоғамына тән құндылықтар бүкіл процесс арқылы қызыл жіппен өтеді. Оқу орындарындағы оқу процесі кем дегенде екі мәселені шешуге арналған [18]. Олардың бірі тікелей жалпы білім беретін пәндерді оқытудан тұрады. Швециядағы мектептердің басты миссиясы-азаматтарды еркін қоғамға тәрбиелеу. Демек, екінші мәселенің шешімі оқушылардың демократиялық құндылықтарды бағалайтын және қажет болған жағдайда белсенді азаматтық ұстанымды көрсетуге дайын швед қоғамының толыққанды азаматтарын тәрбиелеумен тікелей байланысты. Швецияның жаңа өскелең ұрпағын отбасылық тәрбиелеуде басты назар мынадай құндылықтар мен өмірлік критерийлерді дамытуға аударылады: қоршаған адамдарға төзімділік пен құрмет, баланың әлеуметтенуі, қоршаған әлемге экологиялық қатынас (әсіресе пайдаланылған өнімдерді дұрыс өңдеу), шығармашылық өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жүзеге асыру. Балалармен жұмыс жасай отырып, мұғалім әр оқушының таланты мен қабілеттерін анықтауда және дамытуда көмекші рөлін алады. Барлық пән мұғалімдері және балалармен сыныптан тыс жұмыстармен айналысатындар тұрақтылықты құндылық ретінде қалыптастыруға көмектеседі. Бұл әрі қарай қызметтің барлық салаларында көрінеді: қоқыстарды күнделікті сұрыптаудан бастап экологиялық тауарларды тұтынуға дейін, үйлердің экологиялық құрылысына және тамақ қалдықтарын отынға өңдеуге дейін. Швецияда бастауыш сыныптардан бастап балаларға тұрмыстық қоқыстарды сұрыптауға байланысты экологиялық дағдылар беріледі. Мұндай сабақ аптасына бір рет өтеді. Балаларға қалдықтардың қалай бөлінетіні айқын көрінеді: қайсысы қайта өңделуі мүмкін, қайсысы қауіпті болып саналады және оларды жою қажет.

Білім беру ұйымдары ата-аналармен ынтымақтаса отырып, оларды балаларды табиғатпен құнды таныстырудың қызықты және тиімді формаларына бағыттайды. Бастауыш сыныптардан бастап бұл форма мулле орман мектептері болды (ертегідегі орман баласы Мулле - мектептің символы). Бұл мектептердің басты міндеті - балалардың ұзақ уақыт ауада болуы және табиғатпен үйлесімді өмір сүруі, физикалық және психикалық денсаулығын нығайту. Табиғаттағы сабақтар үшін арнайы күндер мен жобалық апталар бөлінген. «Орман мектептері» бағдарламаларына міндетті түрде экологиялық ойындар, табиғаттағы бақылаулар, өсімдіктермен және табиғи материалдармен тәжірибелер кіреді. Мұнда балалар табиғатты барлық алуан түрлілігімен танысады және зерттейді, орманда өзін дұрыс ұстауды,

төтенше табиғи жағдайда тәуелсіз шешім қабылдауды үйренеді. Тәрбиешілер балаға әлемді білуге, «соққыларды толтыруға» және табиғатпен эмоционалды өзара әрекеттесудің құнды тәжірибесін алуға мүмкіндік береді. Бұл ретте экологиялық білім берудің моральдық-этикалық аспектісі түбегейлі маңызды. Мұнда мектеп мұғалімдеріне, оқушыларға, экологиялық білім берудегі ата-аналар қоғамына көмектесу үшін Швецияның қоршаған ортаны қорғау қоғамы (ЕРА) экологиялық мәселелер бойынша жалпымемлекеттік желі құрды.

Мектептерде психикалық және физикалық денсаулық құндылықтарын қалыптастыруға ерекше рөл беріледі. Швециядағы балалар туралы негізгі Заң ата-аналар мен қамқоршыларға арналған кодекс деп аталады [19]. Онда бірде-бір бала қорлауға, жазалауға және оның жеке басына теріс әсер ететін осындай әрекеттерге ұшырамауы керек деп жазылған. Балалардың қол сұғылмаушылыққа, білімге және қауіпсіздікке құқығы бар. Балаларға өздерінің даралығы мен қадір-қасиетін құрметтеу негізінде қарау керек. Бұл заң ата-аналарды тәртіпке келтіреді және бала кезінен бастап өзара сыйластыққа үйретеді. Мұғалімдер ата-аналарға айқайлаудың, жазалаудың және физикалық зорлық-зомбылықтың орнына мектеп оқушыларымен компаға келуге және тыныш келіссөздер жүргізуге көмектеседі. Негізгі әдіс-әңгіме. Балалардың жеке бостандығы-бұл мектеп мұғалімдері де, отбасы да қалыптастыратын құндылық. Швецияда балаларды ерекше тәрбиелеу әдетке айналған. Бұл ата-аналар сөзсіз беделге ие ел емес. Балаға бастапқыда үлкен жеке еркіндік беріледі. Жасына қарамастан, оны тыңдау әдеттегідей және оның пікірімен қарастыру әдеттегідей. Ересек адамның тікелей ілімімен емес, оның қателіктерімен тәрбиелеу әдетке айналған. Егер бала бірдеңе дұрыс жасамаса, ол дұрыс емес шешімдердің салдарын сезінуі керек және енді қателеспей керек. Мұғалімдер білім беру мәселелерінде қабілетсіз ата-аналарға консультациялық қолдау көрсетеді. Толеранттылық, отбасылық құндылықтар ретінде мектепте де өсіріледі. Жалпы, адамға деген адалдық пен жақсы көзқарас тәрбиеленеді. Сондықтан қоғамда дені сау және мүгедектер арасында, дәстүрлі және дәстүрлі емес бағдарланған адамдар арасында қатаң айырмашылықтар жоқ. Маңызды құндылық-бұл мектеп кестесіне енгізілген дене шынықтыру сабақтарында насихатталатын салауатты өмір салты, ал егер ауа-райы мүмкіндік берсе, ашық ойындар, табиғатқа саяхат түрінде көбірек. Отбасылар балаларды жүгіру, өрмелеу, ұзақ серуендеу, моторлы немесе ескекті қайықпен саяхаттау, шаңғы тебу және сноубордпен айналысуға тарту арқылы салауатты өмір салтын ұстанады. Швецияның климаты күн сайын отбасымен серуендеуге мүмкіндік береді. Балаларды қатайтады, дәрігерлерге үнемі көрсетеді, тіпті қыста көшеде балалар көп болады. Мұның бәрі Швед балаларының күшті және төзімді болып өсуіне көмектеседі. Қалыптасқан отбасылық құндылықтар қатарында-еңбек. Мектептерде үй шаруашылығы сабақтары өтеді және олар ұлдар мен қыздардың ең сүйіктілерінің бірі. Мектеп оқушылары бірге тігу мен тоқуды, өз қолдарымен ойыншықтар мен қарапайым үй бұйымдарын жасауды, қарапайым рецепттермен пісіруді және пісіруді үйренеді [20]. Кәсіби бағдар басымдық болып табылады. Осы

мақсатта жергілікті билік органдары бар мектептер жазғы демалыс кезінде белгілі бір кәсіпті зерттеу үшін түрлі семинарлар ұйымдастырады. Мысалы, оқушылар фото бөлмені кәсіби деңгейде игере алады, музыкалық аспаптарда ойнауды үйренеді, гүл өсіру және көкөніс өсіру, керамикалық ыдыс-аяқ жасау өнерін түсінеді. Осылайша, жазғы жұмыс ересек өмірдің проблемаларына жақындағандар үшін де, болашақ мамандықты таңдайтындар, ойлайтындар, тырысатындар немесе оның өмірін толыққанды ететін кейбір дағдыларды игергісі келетіндер үшін де қызмет саласы ретінде қызмет етеді [21].

Мектептің білім беру процесінде ата-аналардың балаларға беретін ұрпақтық тәжірибесіне, дәстүрлеріне, моральдық көзқарастары мен құндылықтарына үлкен мән беріледі. Шведтер егде жастағы адамдарға үлкен құрметпен қарайды, ата-баба дәстүрлерін сақтайды немесе өздерін ойлап табады. Мұнда отбасылық түскі ас пен бірге серуендеу, үйде фильмдер көру немесе кинотеатрға бару, отбасылық оқулар, үстел ойындары құрметтеледі. Бұл әдетте жұма күндері, демалыс күндеріне дейін асығудың қажеті жоқ кезде болады. Мұндай жұмалардың тіпті өз атауы бар: «жайлы күн».

Швеция мектептеріндегі отбасылық тәрбиенің тағы бір ерекшелігі – орта мектептен бастап міндетті болып табылатын жыныстық тәрбие сабақтары. Мектептегі әр сыныпқа жеке-жеке сәйкес келеді, бақылаулар мен сауалнамалардан кейін олар сабақты қалай өткізу туралы шешім қабылдайды. Шамамен 11-12 жаста олар жалпы анатомиялық құрылымды, жасына байланысты денеде болатын өзгерістерді және ерлер мен әйелдер арасындағы айырмашылықтарды талқылай бастайды. Мектеп оқушылары есейген кезде (13-15 жас) олармен жыныстық және жеке қатынастар туралы әңгімелер өткізіледі. Бұл пікірталастар тек жыныстық тәрбие сабақтарында ғана емес, сонымен қатар биология, дін, тарих, Этика, Әлеуметтану және әдебиет сабақтарында да болуы мүмкін. Содан кейін жасөспірімдер гимназияға ауысады (16-19 жас), онда махаббат, жыныстық қатынас, контрацепция және т.б. мәселелері толығырақ қарастырылады.

Шведтер – жеткілікті ауқатты ұлт, бұл ел қорғалмаған топтарға арналған ауқымды әлеуметтік бағдарламаларымен танымал. Швецияда зейнеткерлерді әлеуметтік қамсыздандыруға, тегін медициналық көмекке жұмсалатын жалпы ішкі өнімнің әлемдегі ең жоғары үлесі бар, табыс салығының шамамен 80% денсаулық сақтауды қаржыландыруға жұмсалады. Сонымен қатар, Швецияда ақысыз және қоғамдық Жоғары білім бар. Екінші жағынан, Швеция – жалғызбасты елдердің отаны. Швед қоғамы мақтан тұтатын индивидуализм мен бостандықтың өзіндік жағы бар. Әлеуметтанушылардың айтуынша, қарттарды жерлеудің көп бөлігі рәсімсіз өтеді, олар кремацияланады, ал туыстарының ешқайсысы күлді алмайды. Жерлеу рәсімдерінің болмауы Швецияның көптеген отбасыларында эмоционалды және сезімтал байланыстардың үзілуінің маңызды көрсеткіші болып табылады.

Ұлыбритания. Ұлыбританияда өскелең ұрпақтың бойында адамгершілік құндылықтардың қалыптасуы өзекті болып отыр. Адамгершілік тәрбиесінің теориясы мен практикасының мәселелері Ұлыбритания

мектептерінің жұмысын реттейтін ресми құжаттарда, тәрбиенің үлгілі бағдарламаларында, мұғалімдердің жарияланымдарында, Ұлыбританияның мерзімді және қоғамдық-саяси баспасөзінде көрсетілген.

Балаларды адамгершілік тәрбиелеу процесін жүзеге асыру жауапкершілігі мектеп пен отбасы арасында бөлінеді. Ағылшын оқушылары отбасында жақсылық пен жамандықтың дәстүрлі негізгі адамгершілік ұғымдарын үйренеді.

Ұлыбританияда отбасындағы балаларды тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттері, ең алдымен, осы салада қалыптасатын мемлекеттік билік пен халықтың әртүрлі әлеуметтік топтары арасындағы қарым-қатынастармен, олардың жас ұрпаққа қалыпты физикалық және ақыл-ой дамуы үшін тиісті жағдайлар жасау қабілетімен, ересек өмірге лайықты кіруге дайындалуымен анықталады. Ұлыбританияда әлеуметтік жауапкершілікті тәрбиелеу адам табиғатын қалыптастырудың маңызды бөлігі болып саналады. Бала кезінен бастап отбасылық атмосферада жабылмауға дағдыланған ағылшын өзін қоғамдық салада сенімді сезінеді, оған табиғи түрде күш жұмсамай кіреді. Қоғамдық-саяси қызмет дағдылары оған арнайы жаттығулардың нәтижесінде берілмейді. Олар оған ағылшын тіліндегі білім беру бағыты арқылы да, ерікті еңбектің әртүрлі формаларының кең таралуы арқылы да өзінің өмірлік тәжірибесінен келеді [22].

Ағылшын отбасы баланы сыртқы әлемнен аз қорғайды. Ата-аналардың ықпалы әлеуметтік ортаның ықпалына саналы түрде басымдық беруі мүмкін. Бала өзін құрдастарымен және тәлімгерлерімен бірге өз отбасындағыдай үйде сезінетіндей етіп тәрбиеленеді. Ол кішкентай кезінен өзін тәуелсіз ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік жауапты адам ретінде сезінеді.

Ағылшын жасөспірімі, әдетте, білімі аз, бірақ адами қарым-қатынас тәжірибесі мол, шетелдік құрдастарына қарағанда ересектер қоғамында өзін ұстау қабілеті мол. Оның өз отбасына бағынуы оны аз байланыстырады. Бірақ ол өзінің әлеуметтік ортасындағы құқықтары мен міндеттерін толық біледі. Егер жас ағылшынның психикалық және эмоционалдық дамуы басқа елдердегі жас жігіттерге қарағанда баяу жүрсе, ол әдетте қоғамдық өмірге қатысуға ертерек дайындалып, оған қажетті дағдылармен жақсы жабдықталған.

Ағылшын оқушыларының қоғамға жат және заңсыз мінез-құлқының руханиятсыздығын жеңу үшін тәрбиелік оқыту дәстүрлерін жаңғырту маңызды. Сонымен, қазіргі мектептегі негізгі бағыттар: мектеп жастарының негізгі білім беру және рухани құндылықтарды игеруін қамтамасыз ету; табиғи белгілерді алуға көмектесу; сараланған білім беру; өтемдік оқыту; қоғамдық-саяси пәндерді оқыту көлемін ұлғайту және т.б. [23].

Балалар тарапынан қайырымдылыққа көп көңіл бөлінеді - оқу орнында, мысалы, «мектеп формасы жоқ күн» ұйымдастырылады, онда әр бала өзі қалаған нәрсеге келуге құқылы және өзімен бірге шағын жарна әкеледі. Жиналған ақшаны мектеп, мысалы, балалар Хосписіне немесе үйсіздер қорына береді. Ауруханаларда, қарттар үйлерінде, балалар мекемелерінде

оқушылардың қайырымдылық іс-әрекетінің белсенді кеңеюі адамгершілік сезімдердің дамуына ықпал етеді [24].

Ұлыбритания мектебінде оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушыларының өзара әрекеттесуіне баса назар аударылады. Сонымен қатар, бұл тек мұғалімдер мен оқушылар туралы ғана емес, сонымен қатар әкімшілік, мектеп аудандарының мүшелері, ата – аналар, қоғамдық және діни ұйымдардың өкілдері туралы-бір сөзбен айтқанда, білім беру мен тәрбие мәселелеріне қатысты барлық адамдар туралы [25].

Ағылшын мұғалімдері мұғалім баланың мектептен тыс өмірі туралы неғұрлым көп білсе, оның қажеттіліктерін неғұрлым жақсы түсінсе, соғұрлым оқу процесін тиімді ұйымдастыруға, мектеп пен отбасының адамгершілік тәрбиесіндегі күш-жігерін үйлестіруге болады деген қорытындыға келді. Балалармен, демек, олардың ата-аналарымен, ата – әжелерімен ынтымақтастықсыз, өйткені «тәрбиеші-оқушы» тізбегінің әрқашан тағы бір байланысы бар – «ата-аналар», мектеп ешқашан оқушылар үшін қуаныш мектебіне айналмайды [26].

Ағылшындар, әлемнің барлық елдерінің ата-аналары сияқты, балаларының жетістіктері мен мәселелеріне қызығушылық танытады және осы тақырыпта мұғалімдермен сөйлеседі. Алайда, бұл іс-шара туралы біздің түсінігімізде ата-аналар жиналысы жоқ. Әр баланың ата-анасына мұғаліммен жеке қарым-қатынас жасау үшін 5-10 минут беріледі. Ата-аналар балалардың мектеп өміріне қатысады, концерттер мен мерекелерді, бірлескен демалыстарды ұйымдастыруға көмектеседі. Бір сынып оқушылары ата-аналарымен бірге пикниктерге, экскурсияларға барады.

Англияда әдеттегі «әйелдер» мен «ерлер» міндеттеріне нақты бөліну жоқ: үй шаруасы екіге бөлінеді. Англиядағы сенбі - дәстүрлі Әкелер күні. Отбасы басшылары көшеге шығады, олармен «тең дәрежеде» диалог жүргізуге тырысады, тіпті егер бала әлі сөйлеспесе де. Мұндай жағдайда балалар ерте Тәуелсіздік танытып, өз бетінше ойлана бастайды. Англияда балаларды, әсіресе көпшілік алдында ұрысу әдеттегідей емес, оның орнына балаға дұрыс нәтижеге жету үшін жетекші сұрақтар қою арқылы қалай жақсы әрекет ету керектігі туралы шыдамдылықпен кеңес беріледі. Британдықтардың басты ерекшелігі-олардың консерватизмі. Ол бәрінде көрінеді. Консерватизм рухында тәрбиеленген адамдар жылдар бойы Ескі және дәлелденген барлық нәрселердің жақтаушысы болып қала береді.

Қытай. Қытайда әрбір оқу орны оқушыларға тұлғаның үйлесімді және жан-жақты дамуын ұсынуға тырысады: физикалық, интеллектуалдық, эстетикалық тәрбие. Қытайдағы жалпы білім беретін орта мектептердің тағы бір маңызды міндеті-жоғары оқу орындарына түсу үшін жұмыс істейтін адамды немесе жақсы дайындалған талапкерді қалыптастыру.

2019 жылы «жаңа дәуірде моральдық құндылықтарды қалыптастыру жөніндегі нұсқаулық» – Қытай Компартиясы Орталық Комитетінің және ҚХР Мемлекеттік кеңесінің елдегі әлеуметтік идеологияны айқындайтын ресми құжаты жарияланды. Әркім Отанды жақсы көруі, дәстүрлі отбасылық

құндылықтарды құрметтеуі, тамақтану кезінде және спорттық іс-шараларда өзін өркениетті ұстауы, мемлекеттік ту мен Өнұранды құрметтеуі, қоқыстарды бөлек жинап, қоршаған ортаға қамқорлық жасауы керек. Мұның бәрі мектеп орындығынан салынуы керек. Сондай-ақ, нұсқаулықта Қытай мұғалімдерінің өзін қалай ұстау керектігі және оқушыларға қандай құндылықтарды сіңіру керектігі туралы толық бөлім бар [27]. Құндылықтар мен құндылық бағдарларының жаңартылған жүйесімен қатар ұлттың рухани мәдениетінің дәстүрлі категориялары сақталады, мысалы: парыз/ әділеттілік (и), шынайылық (Чэн), үйлесімділік (хэ), адамгершілік (дэ).

Бүгінгі таңда отбасылық тәрбиенің бірқатар құндылықтары-сапалы білім, табысты мансап, жанқиярлық еңбекқорлық, мақсатқа ұмтылу, өзін – өзі жетілдіруге ұмтылу, шыдамдылық, патриотизм, физикалық белсенділік, спортқа деген сүйіспеншілік, шығармашылық-көбінесе белгілі бір тәрбие жүйесінің еңбегі. Қытайлық оқушының ең сүйікті сөзі зі хуе (Джи Сюй) – бұл үй тапсырмасын орындау ғана емес, бұл өзін-өзі тәрбиелеу, білім саласындағы өзін-өзі жетілдіру [28].

Қытайдағы отбасы – ең бастысы. Көшелерде әрдайым балалары бар адамдар көп, жалғызбасты жасөспірімдерді сирек кездестіруге болады, іс жүзінде ешқашан. Барлығы отбасымен немесе оқумен, спортпен, үйірмелермен айналысады.

Ата-бабаларды қастерлеу – Қытай қоғамының негізгі құндылықтарының бірі. Тиісінше, ата-аналарды құрметтеу – бұл Қытайдағы өскелең ұрпақты тәрбиелеудің бүкіл жүйесі. Қытай мәдениетіндегі басты құндылық-бұл «ұлға ризашылық» идеясы, бұл кең мағынада тек ата-аналарға ғана емес, барлық ата-бабаларға деген құрмет, құрмет және ризашылық сезімін білдіреді. Қытайда балалар ата-аналарына мойынсұнып қана қоймай, оларға қамқорлық жасауға міндетті [29].

Қытайлық ата-аналар балалардың қарызы бар деп санайды. Ата-аналар балалы болып өмір сүреді, олармен бірге оқу, жарыстар, концерттер өткізеді, әр қадамды және әр әрекетті бақылайды, сондықтан балалар өмірінің соңына дейін қарыздарын қайтарады деп күтеді, тіпті бұл олардың өмірін бұзады. Қытайда егде жастағы және науқас ата-аналардың балалармен немесе қарттар үйінде тұрмауы мүмкін емес. Балаларға тұрғын үй жағдайлары рұқсат етілмесе де, олар әлі де ата-аналарын өздеріне алады. Әйтпесе, олар масқара болады.

Қытай дәстүрлеріне сәйкес адамның маңызды жағымды қасиеттерін атап өтуге болады: Тәуелсіздік, еңбекқорлық, қызығушылық, ата-аналар мен туыстарға деген сүйіспеншілік пен құрмет, өз еліне адалдық, патриотизм, жұмыстың сапалы орындалуы, батылдық, жанжалсыздық, адалдық, сыпайылық. Бұл қасиеттер дәстүрлі отбасылық тәрбиенің негізгі мазмұны болып табылады.

Қытайда ересектер балаларға өмірдің қатал екенін және көп жұмыс істеу керек, көп білу керек және керемет көріну керек. Отбасы ешқашан қызын немесе ұлын мектеп қойылымындағы кішігірім рөлі үшін және «жарайды» деп

бағалағаны үшін мақтамайды: ол тек басты рөлдерді ойнап, тек жақсы баға алуы керек. Егер бұл орын алса, бала отбасының қуанышына ие болады, бұл оны келесі биіктерге жетуге итермелейді. Қытайлық балалар мен жасөспірімдерде көптеген тыйымдар бар: егер бала музыкалық аспапта ойнаса, сабақты өткізіп жіберуге болмайды, достарына әлі көп уақыт бөлуге болмайды, компьютерлік ойындар ойнауға рұқсат етілмейді және т.б. [29].

Отбасылық тәрбие тек балалар мен отбасы үшін ғана емес, сонымен бірге қоғам мен жалпы елдің дамуы үшін де маңызды, өйткені ел бір үлкен отбасы. Бала бала кезінен оның отбасына ғана емес, бүкіл елге қамқорлық жасауы керек екенін түсінуі керек еді. Ол қоғамда өзін лайықты ұстауға үйретілді, содан кейін ғана өз міндеттерін дұрыс орындауға үйретілді. Конфуций теориясы бойынша адам, ең алдымен, адамгершілікке, адамдарға деген сүйіспеншілікке ие болуы керек.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар қазіргі Қытайдың өміріне берік еніп, оның көптеген ұрпақтарын байланыстыратын ажырамас бөлігіне айналды. Бай ежелгі мәдениеттен көптеген пайдалы дәстүрлер қалды. Отбасылық тәрбиенің негізгі принциптері-балаларды ерте жастан бастап сүйіспеншілік пен қатандыққа тәрбиелеу. Бала кезінен баланы бүлдірмеу, дұрыс үлгілерді көрсету, жақсылық пен жамандықты білу маңызды. Ежелгі ғалымдар «сөзсіз білім» деп санайтын жақсы Орта маңызды рөл атқарады. Ата-аналардың жеке мысалы оң әсер етеді. Ата-аналардың жеке мысалының тәрбиелік күші мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық ерекшеліктеріне байланысты: еліктеу және ойлаудың нақтылығы. Ата-аналар балаларды тек сөзбен ғана емес, сонымен қатар мінез-құлықтың жағымды мысалдарымен де тәрбиелеуі керек. Қытай отбасыларында, балалар санына қарамастан, көп балалы отбасындағы әрбір адамды сүю маңызды [28].

ҚХР-дағы мерекелер отбасылық, бейімділікке ие және отбасы міндетті түрде күйеуінің ата-анасынан жиналады.

Білім берудің және ұрпақты тәрбиелеудің осындай әдістерінің арқасында Қытай спорт, экономика, ғылым, техникада әлем мойындаған жетістіктерге қол жеткізуде.

Италия ұлттық мәдениеттің ерекшеліктерін сақтап, дамыта алды, олардың бастысы-кландық пен авторитарлықтың жалпы еркіндікпен үйлесуі. Мұндай құндылықтар жүйесінде басты рөлді итальяндық тұлғаның негізі қаланған отбасы атқарады. Итальяндық тәрбие туралы айтатын болсақ, балалардың туғаннан бастап үйрететін отбасы мен дәстүрлерін есте ұстаған жөн. Отбасымен жексенбілік түскі ас – қасиетті. Бірлескен ең маңызды тағамдардың бірі-рождестволық түскі және кешкі ас, олар мұқият және алдын ала дайындалады. Әрбір итальяндық бала кезінен «Жаңа жыл туыстарына жақын, Пасха жағында болады» деген сөзді білуі кездейсоқ емес (*Natale con i suoi, Pasqua con chi vuoi*, бұл сөзбе-сөз аударғанда «Жаңа жыл өзімен, ал Пасха – кіммен бірге» деп аударылады). Жақында шулы итальяндық отбасылар бір-біріне сүйіспеншілік пен жылулық сыйлау және балаларын осыған үйрету үшін бір үстелге жиналады [30].

Мектептерде білім алушылардың ата-аналарымен отбасылық құндылықтарды қалыптастыру мақсатында субъектілерді белгілі бір қауымдастыққа біріктіретін, мектеп ұжымын пікірлестердің ұйымшыл ұжымына айналдыратын қатынастар құрылады. Мұғалімдердің пікірінше, отбасы мен мектеп арасындағы алшақтық болуы мүмкін емес, өйткені мектеп пен отбасы ынтымақтастықта болуы керек. Жыл сайын әр сыныпта ата-аналар ата-аналар мен мектеп арасындағы негізгі делдал ретінде қызмет ететін өкілді сайлайды. Ол әр түрлі тапсырмаларды орындайды, мұғалімдер мен ата-аналар арасындағы диалогты жеңілдетеді, есеп беруге, нақты шағымдарды талдауға көмектеседі. Сондай-ақ, қажет болған жағдайда, бұл таңдалған адам мектепке арнайы іс-шаралар өткізуге және мектеп экскурсиялары мен қаражат жинау сияқты бастамаларды жүзеге асыруға көмектесу үшін ата-аналарды үйлестірумен айналысады. Әр мұғалімнің кестесінде «ora di ricevimento» (кеңсе-сағат) деп аталады. Бұл аптасына бір сағат, мұғалім ата-аналарымен кездесуге, олардың мәселелерін тыңдауға және олардың өтініштерін қанағаттандыруға уақыт бөледі. Әдетте жыл сайын екі ресми ата-аналар жиналысы болады, әр «quadrimestre» соңында мұғалімдер ата-аналармен кездесіп, балаларының қалай оқитыны және өзін қалай ұстайтыны туралы сөйлеседі. Бірақ Италия-демократиялық ел және мұғалімдердің көпшілігі күнделікті қол жетімді екенін есте ұстаған жөн. Олар жұмыс істейтін ата-аналардың ресми мектеп жиналысын сұрауда қиындықтары болуы мүмкін екенін түсінуі мүмкін. Италия мектептерінде балаларға ғана емес, олардың ата-аналарына да көмектесу үшін көп нәрсе ойластырылған. Бастауыш мектептер әдетте балаларға үй тапсырмасын орындауға көмектесу үшін түстен кейін сабақтар ұсынады. Өзара іс-қимылдың нысандары ата-аналар күндері, ұжымдық істер мен қарым-қатынастар жүйесі болды, мұнда әрбір бала мен педагог, сондай-ақ ата-аналар міндетті түрде тәрбие іс-шараларына-балалар спектакльдеріне, мұғалімдердің концерттеріне, оқушылардың шығармашылық жұмыстарының көрмелеріне қатысады [31].

Канада. Канададағы балалардың отбасылық құндылықтарын тәрбиелеуде бірқатар негізгі ерекшеліктер бар. Үкімет балаларды 12 жасқа дейін қараусыз қалдыруға тыйым салады, ал балаларды мектепте оқыту 6 жастан басталады. Сондықтан оларды мектепке апарып, сабақтан кейін алып кету керек. Осыған байланысты көптеген ата – аналар канадалық отбасында тұратын тұрақты жұмыс үшін күтушілерді (соның ішінде басқа елдерден) жалдауға мәжбүр [32].

Әр мектептің мінез-құлық ережелерінің өзіндік кодексі бар, ол әр оқушының орындауы үшін міндетті моральдық нормаларды анықтайды. Әдетте, күнделікті тәртіпті бұзуға, темекі шегуге, алкоголь немесе есірткі тұтынуға, басқа студенттерге агрессия жасауға, емтихандарда есептен шығаруға қатаң тыйым салынады. Бұл талаптарды бұзғаны үшін алдымен ескерту жасалады, содан кейін шегерім жасалады. Мектеп-интернатта арнайы дүкеннен сатып алынатын мектеп формасын кию қарастырылған. Мектеп аумағынан шығару қатаң реттеледі. Бала демалыс күндері мектептен тыс

жерде демалуы үшін ата-анасының немесе қамқоршысының жазбаша өтініші қажет.

Балалар күн сайын мектепке ата-аналардың мұғаліммен қарым-қатынасы үшін арнайы папкалар алып жүреді. Қалталарға әр түрлі жазбалар, брошюралар және балалар жасаған мектеп тапсырмалары салынады, оларды күн сайын мұғалім тексереді. Қажет болса да, ата-ана өз жазбасын қоя алады. Оқу аптасының соңында мұғалімдер демалыс күндері үйлеріне арнайы «жаңалықтар» қалтасын жібереді.

Мектепте ата-аналар жиналысы болмайды, жылына 4 рет сұхбаттар жиі өткізіледі - мұғалім ата-аналармен кездеседі, оқушының өзі болған жағдайлар бар және олар достық сұхбаттасады. Сонымен қатар, кемшіліктер туралы өте жұмсақ түрде айту әдеттегідей. Алайда, егер ата-ананың өзі әңгімені тереңдетіп, кейбір мәселелерге назар аударғысы келсе, онда мұғалім бұл әңгімені сол бағытта қолдай алады.

Жоғары сыныптарда мұғалімдер жыл сайын өзгеріп отырады, сынып Құрамы, сонымен қатар сынып ішінде оқушылар мезгіл-мезгіл әр түрлі үстелдерге ауыстырылады. Бұл тәуелділік пен бейімделуден аулақ болады, бұл психологтардың пікірінше, қарым-қатынас дағдыларына оң әсер етеді.

Канадалықтар балаларын өздерінің даусыз дәстүрлері рухында тәрбиелейді, содан кейін оларды балалары да мұра етеді. Өз еліне деген сүйіспеншілік, елдің игілігі үшін жұмыс істеу және өмір сүру, ата – аналарға деген құрмет пен сүйіспеншілік, аға буынды құрметтеу-канадалық отбасындағы әрбір баланы тәрбиелеудің негізі. Патриотизм рухы бала кезінен бастап дамиды, ол кезде бала қоршаған әлем туралы хабардар бола бастайды.

Тәрбиенің нәтижесі-тәрбие. Бұл өмірлік маңызды құндылықтардың бірі, дегенмен әр елдің өз басымдықтары бар (кесте 1).

1-кесте-жекелеген елдердегі тәрбиенің құндылық басымдықтары

Жапония	Дәстүрлерге адалдық, қастерлеу, жауапкершілік, еңбекқорлық, жоғары бейімделу, практикалық
АҚШ	Жаңаға ұмтылу, кез-келген саладағы жетістіктердегі біріншілік үшін күрестегі ең жоғары белсенділік
Швеция	Табиғатпен бірлік философиясы, оптимизм, толеранттылық, теңдік
Ұлыбритания	Тәуелсіздік рухы, ерік-жігер мен төзімділік, өз еліне, үйіне деген жалынды міндеттеме, заңға бағыну, ұстамдылық, жеке тәуелсіздік сезімі
Қытай	Шыдамдылық, табандылық, керемет өнімділік, еңбекқорлық, отбасының ар-намысы мен қадір-қасиетіне қамқорлық, отбасының тұрақты өркендеуі
Италия	Бостандық, толеранттылық, теңдік, отбасы мен отбасылық құндылықтарға табыну, сыпайылық
Канада	Мақтаныш, теңдік пен әртүрлілікке деген сенім, сондай-ақ қоғамның барлық мүшелеріне деген

Жалпы белгілері: ата-аналарды құрметтеу, оларға мойынсұну, гүлденген өсудің қажетті шарты ретінде; өз елінің мәдени дәстүрлеріне негізделген отбасылық дәстүрлерді сақтау; барлық отбасы мүшелерімен өзара уақыт өткізу [25].

Осылайша, әр түрлі елдердегі орта білім беру ұйымдарында отбасылық құндылықтарды қалыптастыру тәжірибесін талдау отбасылық тәрбиенің қоғам өмірі үшін маңыздылығын көрсетеді. Мектептердегі отбасылық тәрбиенің көптеген түрлері бірдей және оларды зерттеу тек бір елдегі тәрбие жұмысы үшін ғана емес, басқа елдер үшін де маңызды. Олар жалпыланып, бір бөлікке жиналуы керек және олардың негізінде жас ұрпақты тәрбиелеу құрылуы керек. Жеке тұлғаны қалыптастырудың және жеке тұлғаны сәтті әлеуметтендірудің негізі болып табылатын отбасылық тәрбиенің арқасында белгілі бір халықтың адами әлеуетін арттыруға қол жеткізіледі, бұл табысты әлеуметтік дамуды қамтамасыз етеді.

Тәжірибе көрсеткендей, отбасылық тәрбие мен отбасы проблемаларына назар аудармау ұлттың рухани-адамгершілік деградациясына әкеледі. Балалық шақ пен отбасы, отбасылық тәрбие мемлекеттік әлеуметтік саясаттың негізгі мақсаты болып табылатын гуманитарлық негіз ретінде әрекет етуі керек. Дәл осы тәсіл мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және оның халықаралық аренадағы ұстанымын нығайту міндеттерін табысты шешуге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

3 Оқу-тәрбие үдерісінде отбасыға құрмет нормаларын сіңіру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Орта білім беру ұйымы маңызды әлеуметтік институт болып табылады, онда балаларды тәрбиелеу ғана емес, сонымен қатар отбасылық тәрбиені педагогикалық басқару да жүзеге асырылады.

Сондықтан отбасын құрметтеу нормаларын қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысын жоспарлау кезінде ескеру қажет:

- мектептегі, сынып ұжымдарындағы тәрбие жұмысының нәтижелері және осы жұмысты талдау барысында алынған қорытындылар;
- тәрбиелік және ұйымдастырушылық-педагогикалық міндеттер;
- отбасы мен отбасылық құндылықтарды қалыптастыру бойынша педагогикалық және әдістемелік әдебиеттердің материалдары, кеңестері мен ұсыныстары;
- еліміздің, қаланың, мектептің озық тәжірибесі;
- ата-аналардың, жұртшылықтың мүмкіндіктері мен мүдделері;
- мектептің, кәсіпорындардың, мәдени мекемелердің әлеуметтік ортасының тәрбиелік әлеуеті;
- оқу жылының дәстүрлі мерекелері;
- ел, қала, ауыл өміріне байланысты оқиғалар, фактілер;

- көрнекті адамдардың өмірі мен қызметіне байланысты оқиғалар, күндер;

- мектеп дәстүрлері;

- қаланың, ауданның, ауылдың жастар және балалар ұйымдары жоспарлаған іс-шаралар;

- мектеп әкімшілігінің, мектеп кеңесінің, педагогтардың, білім алушылардың, ата-аналардың ұсыныстары;

- әлеуметтік педагогтың тәрбие жұмысының жалпы жүйесінде отбасылық құндылықтарды қалыптастыру бойынша іс-шаралардың жиілігі.

Отбасын құрметтеу нормаларын қалыптастыру келесі педагогикалық принциптерді қамтиды:

- отбасына, оның дәстүрлеріне, әдет-ғұрыптарына, өмір салтына және бала тәрбиесіне эмоционалды-құндылық қатынасы;

- отбасы мен оқушыны психологиялық-педагогикалық қолдау;

- отбасындағы толерантты қарым-қатынас;

- талапшылдықты балаларға құрметпен және адамгершілік қатынастармен ұштастыра отырып шебер пайдалану;

- отбасында еңбек атмосферасын құру және еңбек дағдыларын тәрбиелеу.

- отбасына және отбасылық құндылықтарға құрмет нормаларын енгізудің тұжырымдамалық моделін әзірлеудің маңызды кезеңі-отбасына құрмет нормаларын сәтті сіңіруге мүмкіндік беретін функцияларды бөлу.

Келесі функциялар ерекшеленеді:

- отбасы мен баланың өзара әрекеттесу процесінде туындайтын проблемаларын талдауды ұйымдастыруда және сындарлы-этикалық шешудің жолдарын іздеуде көрсететін аналитикалық-зерттеу;

- мәдени құндылықтарды игеруге, отбасы мүшелерінің қасиеттерін тәрбиелеуге көмектесетін білім беру-тәрбие процесі субъектілерінің құндылық қатынастарын қамтитын құндылық-семантикалық құндылық;

- бастауыш сынып оқушыларының отбасылық құндылықтарға деген көзқарасын қалыптастыруға қатысатын барлық субъектілерді тартуға ықпал ететін адамгершілікке бағытталған;

- педагогикалық өзара әрекеттесу субъектілерінің моральдық талдауы мен өзін-өзі бағалауына сүйене отырып, тиімді бақылау жүйесін дамытуға ықпал ететін коммуникативті-басқарушылық.

Осы функциялардың жиынтығы бастауыш сынып оқушыларының отбасылық құндылықтарға деген көзқарасын қалыптастырудың құндылық-мақсатты бағытының тұтастығын қамтамасыз етеді.

Отбасына деген құрмет нормаларын сіңіру - бұл белгілі бір мағынада оның жан-жақты дамуы, өйткені отбасылық іс-әрекет адамды сыртқы әлеммен және басқа адамдармен байланыстырады. Болашақ отбасының жеке басының дамуы әлеуметтік және отбасылық қатынастар жүйесімен делдал болады және адамның қоғам мәдениетінің негіздерін тәрбиелеу және иемдену процесінде

жүзеге асырылады. Отбасы адамында отбасы адамының қасиеттерін қалыптастыру өзегі болып табылады.

Болашақ отбасы адамының сапасының негізі отбасылық рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде қалыптасады (махаббат, отбасы, үй, үйдегі өз орны): ата-аналарға, туыстарға, бауырларға, әпкелерге, үйге деген көзқарас;

- отбасылық міндеттерге деген көзқарас ыдыс жуады, жануарларға күтім жасайды, дүкенге барады және т. б.);

- денсаулық пен салауатты өмір салтына деген көзқарас (тістерді тазартады, жаттығулар жасайды);

- қарама-қарсы жынысқа деген көзқарас (өзара көмек, құрмет).

Отбасын құрметтеу нормаларын қалыптастыру бойынша жұмысты ұйымдастырған кезде адамның моральдық саласы үш компонентті қамтитынын есте ұстаған жөн:

- мотивациялық-ынталандырушы;

- эмоционалды-сезімтал;

- рационалды немесе ақыл-ой.

Мотивациялық-ынталандырушы компонент іс-әрекеттің мотивтерін, моральдық қажеттіліктер мен сенімдерді қамтиды. Отбасы мен отбасылық қатынастардың құндылығын тәрбиелеу, егер ол балалардың дамуына түрткі болған кезде, баланың өзі өзінің адамгершілік дамуына белсенді қатысқан кезде, яғни дені сау отбасын құрғысы келгенде ғана тиімді болады. Жақсы отбасы адамы болу. Бұл компонент ең маңызды болып табылады, дәл осы жерде адамдар мен қоғам айыптайтын немесе мақұлдаған, жақсылық немесе жамандық, пайда немесе зиян келтіретін адамның мінез-құлқының бастаулары жатыр.

Эмоционалды-сезімтал компонент моральдық сезімдер мен эмоцияларды қамтиды. Эмоциялар жағымды: қуаныш, ризашылық, нәзіктік, махаббат, таңдану және т.б. және жағымсыз: ашу, қызғаныш, ашу, реніш, жек көру. Белгілі бір эмоциялардың басым болуы моральдық сезімдердің қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді, сондықтан эмоцияларды жақсарту, өсіру, тәрбиелеу қажет. Моральдық сезімдер-жауап беру, жанашырлық, жанашырлық, жанашырлық, аяушылық – отбасы мен отбасылық қатынастардың құндылығын анықтайтын эмоциялармен тікелей байланысты. Бұл сезімдерді адам тәрбие нәтижесінде алады және адамгершіліктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Рационалды немесе ақыл-ой компоненті моральдық білімді қамтиды – өмірдің мәні мен бақыт, жақсылық пен жамандық, Ар-намыс, парыздың қадір-қасиеті туралы ұғымдар. Ұғымдардан басқа, моральдық білім принциптерді, идеалдарды, мінез-құлық нормаларын, моральдық бағалауды да қамтиды.

Н.А. Асташова оқушылардың құндылық бағдарларын қалыптастырудың толық циклі келесі кезеңдерді қамтуы мүмкін деп санайды:

- тәрбиеленушіге құндылықтарды ұсыну;

- адамның құндылық бағдарларын түсіну;

- құндылық бағдарын қабылдау;
- қызмет пен мінез-құлықтағы құндылық бағдарларын жүзеге асыру;
- жеке тұлғаның бағытындағы құндылық бағдарын бекіту және оны жеке тұлғаның сапа мәртебесіне, яғни қандай да бір ықтимал күйге аудару;
- мұғалімнің немесе ата-ананың жеке басының қасиеттерінен тұратын әлеуетті құндылық бағдарын өзектендіру

Сонымен қатар, отбасына құрмет нормаларын сіңіру бойынша тәрбие жұмысын ұйымдастыру кезінде білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескеру қажет.

Осы жастағы бастауыш сынып оқушысының дамуы барысында отбасылық құндылықтар негізгі білім беру компоненті болып саналады, өйткені отбасында баланың адамгершілік принциптерін қалыптастыру, оның психикалық денсаулығын сақтау және оның жеке «өзіндік тұжырымдамасының» пайда болуы негізделеді. Бұл отбасының аға өкілдері қандай мүдделер мен құндылықтардың басында тұрғанына көбінесе балалардың қалай дамитынына және олардың қалай өсетініне байланысты. Бала ересектердің мінез-құлқына өте сезімтал болғандықтан және отбасы өмірінде болып жатқанның бәрін тез сіңіретіндіктен, бұл көбінесе оның әлеуметтік мінез-құлқының қайнар көзіне айналады және іс жүзінде өмірге дайындалады. Бұған қоса, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлермен бекітілген Отбасы құрылымы үлкендер мен кішілер арасындағы қарым-қатынас жүйесімен біріктіріліп, сол арқылы отбасының психологиялық климатын қалыптастырады, онда бала әлемді және айналасындағы адамдарды қабылдауды үйренеді, қарым-қатынас дағдылары мен бірге өмір сүру тәжірибесін алады. Сондықтан бұл отбасында өз тұқымына қатысуға, ата-аналарға және мұрагерлерге құрметпен қарауға, көршілеріне деген сүйіспеншілік пен төзімділікке байланысты құндылықтардың қаншалықты басымдығы, сондай-ақ бұл отбасында ең кішкентайлар мен қарттардың қаншалықты қорғалғаны өте маңызды.

Жасөспірімдік шақ гетерогенді, оны әдетте кіші жасөспірім (12-14 жас) және үлкен жасөспірім немесе ерте жасөспірім (15-17 жас) деп бөлуге болады. Мұндай бөлірудің критерийі жетекші іс-әрекеттің өзгеруі болып табылады: жас жасөспірім кезінде бұл интимдік – жеке қарым-қатынас, үлкен жаста-оқу және кәсіби қызмет [33].

Жасөспірімдік кезеңнің негізгі сипаттамасы-оның аралық (балалық шақтан ересек жасқа дейінгі өтпелі) сипатындағы қайшылығы.

Кон келесі даму аймақтарын және сәйкесінше даму міндеттерін анықтады [34]:

1. Жыныстық жетілудің дамуы. Бұл, ең алдымен, жасөспірімнің денесі тез және қатты өзгертіндігімен байланысты. Дамудың екі негізгі міндеті осыған байланысты: 1) дене имиджін қайта құру және ерлер мен әйелдердің жеке басын құру қажеттілігі; 2) ересектерге (жыныс мүшелеріне) жыныстық қатынасқа тегіс көшу.

2. Когнитивті даму. Жасөспірімнің интеллектуалды саласында сандық және сапалық өзгерістер бар. Абстрактілі ойлаудың дамуына және уақытша перспективаның кеңеюіне байланысты әлемді тану тәсілі өзгереді.

3. Әлеуметтенудің өзгеруі. Әлеуметтік байланыстарда үлкен өзгерістер бар: отбасының әсері біртіндеп мінез-құлықтың анықтамалық нормаларының көзі ретінде әрекет ететін құрдастар тобының әсерімен ауыстырылады. Дамудың негізгі міндеттері: 1) ата-ананың қамқорлығынан босату, эмоционалды тәуелділікті жеңу (бұл ретте психологиялық және материалдық қолдауға қажеттілік сақталғанша); 2) топқа/құрдастар тобына кіру.

4. Жеке тұлғаны қалыптастыру. Психоәлеуметтік сәйкестіктің қалыптасуы бар (жасөспірімдердің өзін-өзі тану негіздері). Дамудың негізгі міндеттері: 1) өзімнің уақытша ұзындығым туралы өзін-өзі тануды қалыптастыру, (балалық шақтан бастап болашақ туралы идеяларға дейін); 2) жасөспірімнің өзі туралы ата-аналық пікірлерден өзгеше, бұрын интерьерленген ретінде өзін-өзі тануы; 3) мамандықты, жыныстық сәйкестікті таңдаудың басталуы және идеологиялық көзқарастарды қалыптастырудың басталуы.

Жасөспірімдер өзін-өзі бағалаудың өте күшті қажеттілігімен ерекшеленеді, егер олар әлеуметтік қолайлы тәсілдермен қанағаттанбаса, олар девиантты мінез-құлыққа жүгінуі мүмкін.

Осылайша, ересек жасөспірімде кәсіби өзін-өзі анықтау пайда болады, әлеуметтік өзін-өзі тану пайда болады (қарым-қатынас жүйесі туралы білім, ішкі ойлау жоспарына берілген әлеуметтік білім). Ол өзін-өзі реттеудің дамуында, өзін-өзі бейнелеуді, бұрынғы тәжірибені, өмірлік мақсаттарды және өзінің жеке басының ең тұрақты қасиеттерін біріктіруде көрінеді. Ересектердің әлеуметтік қатынастары игеріліп, әр түрлі әлеуметтік рөлдер қолданылады.

Сонымен, жасөспірімдердің отбасылық құндылықтарының орны жасына байланысты өзгереді. Сонымен, егер 13-16 жастағы оқушылар үшін ең маңызды құндылықтар «туыстары мен достары», «денсаулық», «достар» болса, 17 жастағы оқушылар үшін – «махаббат» және «неке». Сонымен қатар, жасөспірімдердің махаббат пен неке туралы идеялары аға буынның көзқарастарынан ерекшеленеді: олардың үштен бірі отбасын құру үшін қарым-қатынастарын тіркеуді мүлдем қажет емес деп санайды, үштен бірі белгілі бір жағдайлар болған кезде мұндай мүмкіндікке жол береді, қалғандары дәстүрлі көзқарасты ұстанады. Алайда, басқа құндылықтармен қатар, жасөспірімдердегі отбасының құндылығы (оның ішінде девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдер) өте жоғары рейтингке ие, өйткені көптеген жасөспірімдер отбасын сақтау немесе құру қажеттілігін субъективті түрде сезінеді.

Осы және басқа факторларды ескере отырып, отбасын құрметтеу нормаларын қалыптастыру үшін тәрбие жұмысын ұйымдастырудың келесі формалары мен әдістері ұсынылады.

Сыныптан тыс жұмыстар. Бастауыш мектептегі сыныптан тыс жұмыстар дәстүрлі отбасылық моральды талдаумен және қабылдаумен байланысты болуы керек: құрметпен қарау (басқаларға, ескі және әлсіз отбасы мүшелеріне қамқорлық жасау, отбасылық қарым-қатынас мәдениеті, отбасылық мерекелер мен дәстүрлер, адамгершілік отбасылық құндылықтар: құрмет, түсіну, қолдау, ізгі ниет. Мұндай сабақтардың тиімді түрлерінің бірі этикалық әңгіме түріндегі сабақ болуы мүмкін.

Этикалық әңгіме – оқушыларды өзекті мәселелер бойынша дұрыс бағалар мен пайымдаулар жасауға тарту әдісі. Жағдайларды, нақты әрекеттерді талқылай отырып, студенттер олардың мәні мен мағынасын оңай түсінеді.

Этикалық әңгіменің мақсаты-адамгершілік ұғымдарды тереңдету, нығайту, білімді жалпылау және бекіту, адамгершілік көзқарастар мен сенімдер жүйесін қалыптастыру. Бастауыш сыныптарда Отбасылық тақырыптағы этикалық әңгімелерді өткізудің ерекшелігі-оларға сахналау, көркем шығармалардан үзінділер оқу, декламация кіруі мүмкін, бірақ сонымен бірге этикалық әңгімеде тірі пікір алмасу, диалог басым болуы керек екенін ұмытпауымыз керек. Оны өткізгеннен кейін мұғалім балалардың практикалық іс-әрекетін ұйымдастыра отырып, анықталған моральдық ұғымдарды, мінез-құлық нормаларын тереңдету бойынша жұмыс жүргізуі керек. Этикалық әңгіменің тиімділігі бірқатар маңызды шарттардың сақталуына байланысты. Әңгіме проблемалық сипатта болуы керек. Мұғалім стандартты емес сұрақтарды ынталандырып, оқушыларға өздері жауап табуға көмектесуі керек. Этикалық әңгіме ересектерге дайын немесе ұсынылған жауаптарды жаттай отырып, алдын-ала жасалған сценарий бойынша дамуына жол бермеу керек. Балаларды басқалардың пікіріне құрметпен қарауға, шыдамдылықпен және дұрыс көзқарасты дамытуға үйрету керек. Әңгіменің дәріске айналуына жол бермеу керек: мұғалім сөйлейді, оқушылар тыңдайды. Тек ашық айтылған пікірлер мен күмәндер мұғалімге әңгімелесуді балалардың өздері талқыланатын мәселенің мәнін дұрыс түсінуі үшін бағыттауға мүмкіндік береді. Табыс әңгіменің сипаты қаншалықты жылы болатынына, оқушылар онда өз жанын ашатынына байланысты.

Бастауыш сыныптарда этикалық тақырыптағы әңгіме жиі қолданылады. Бұл моральдық мазмұны бар нақты фактілер мен оқиғалардың жарқын эмоционалды экспозициясы. Сезімдерге әсер ете отырып, әңгіме студенттерге моральдық бағалар мен мінез-құлық нормаларының мағынасын түсінуге және игеруге көмектеседі. Жақсы әңгіме адамгершілік ұғымдарының мазмұнын ашып қана қоймайды, сонымен қатар оқушылардың моральдық нормаларға сәйкес келетін әрекеттерге оң көзқарасын тудырады, мінез-құлыққа әсер етеді.

Әңгімелермен бірге тақырыптық клубтық іс-шаралар ұйымдастыруға болады. Клуб отырыстарының тақырыптары келесідей болуы мүмкін:

- «Біздің отбасымыздағы мерекелер» (жаңа жылдық ойыншықтар және әртүрлі бірлескен қолөнер)

- «Менің хоббиім әлемі» (моншақтар, дизайн, фотосуреттер, әртүрлі ұлттық тағамдарды пісіру)

- «Біздің отбасымыздағы спорт» (отбасылық спорттық мерекелер «Әкем, анам, мен-спорттық отбасы, шаңғы жарысы және т. б.)

- «Біздің отбасымыздың саяхаттары» (жаз мезгілінде бүкіл отбасымен демалу)

- «Біздің отбасымыздағы музыка» - бұл отбасылық құндылықтардың толық тізімі емес.

Отбасылық мұражай - белгілі бір отбасының құндылықтар жүйесін, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін дәстүрлерді танудың тиімді құралы. Мұндай мұражайдың құрылуын ересектер (отбасы мүшелері, тәрбиешілер) мен балалардың өз отбасының ғана емес, жалпы қоғамның мәдени мұрасын зерттеуге және игеруге байланысты білім беру және шығармашылық мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған бірлескен іс-әрекетінің нысаны ретінде қарастыруға болады.

Жасөспірім кезінде жасөспірімдердің құндылық бағдарларының психологиялық негізі болып табылатын тұрақты қызығушылық шеңбері қалыптаса бастайды. Мүдделер жеке және нақтыдан алаңдаушылық пен жалпыға ауысады, дүниетаным, дін, мораль және этика мәселелеріне қызығушылықтың артуы байқалады. Өзінің психологиялық тәжірибесіне және басқа адамдардың тәжірибесіне қызығушылық дамиды.

Сондықтан 5-сыныпта «Отбасы әлемі» тақырыптық ата-аналар жиналысынан бастау ұсынылады. Осы жастағы оқушылар негізгі жалпы білім беру деңгейіне көшеді. Осы ата-аналар жиналысында білім алушылардың ата-аналарымен танысу жүргізіледі. Балалардың білім берудің екінші сатысына бейімделу процесінде отбасының орасан зор рөлі, мектеп оқушыларында отбасылық құндылықтарды қалыптастыру қажеттілігі туралы айтылады. Ата-аналардан отбасылық құндылықтардың қалыптасу деңгейін диагностикалауға келісім алу ұсынылады. Оқушылардың мектеп өміріндегі ата-аналардың белсенділігін анықтау мақсатында «Отбасы және мектеп» сауалнамасын жүргізу. Мақсат ата-аналармен бірлесіп Бірыңғай педагогикалық талаптар жүйесін әзірлеу және мектептегі және үйдегі отбасылық тәрбиенің негізгі бағыттарын келісу болып табылады.

Қазан айында сіз сынып сағатын өткізе аласыз «Менің үйім деген сөздің артында не тұр». Міндеттері - отбасы мүшелеріне құрметпен қарауды қалыптастыру, негізгі әлеуметтік рөлдердің мәнін түсіну: қызы, ұлы, күйеуі, әйелі; отбасына, оның мүшелеріне, олардың қарым-қатынастарына дұрыс қарау, басқаларға деген сүйіспеншілік пен құрметке рухани қажеттіліктерді тәрбиелеу; балаға отбасындағы орнын бағалауға көмектесу. Сынып сағаты этикалық әңгіме түрінде өткізіледі, мұғалім әртүрлі тарихи дәуірлердегі орыс отбасының отбасылық жағдайы туралы әңгімені қоса алады, отбасындағы қарым-қатынас туралы рөлдік ойындарды, «баланың аузы» байқауын қолдана алады.

Соңғы кезеңде «менің үйімнің іргетасы» ойынын өткізіңіз, онда балалар «махаббат», «құрмет», «жылу», «қамқорлық», «қуаныш», «түсіну», «жайлылық», «өзара көмек» және т. б. сөздермен кірпіш салады. баланың үй

шаруашылығын жүргізуге қатысу дәрежесін анықтау мақсатында «Отбасындағы жауапкершілік» сауалнамасы.

«Анамның көзі, әкемнің күлкісі» эсселер байқауы ата-аналарға деген құндылық пен құрмет сезімін қалыптастыруға ықпал етеді. «Отбасылық дәстүрлер» саяхат ойыны тарихи кезеңдерге саяхат түрінде өткізіледі.

«Менің отбасылық ағашым» жеке жобасы. Орындалу мерзімі - 2 апта. Жобаның педагогикалық мақсаттары: өздері туралы, ата-аналары, ата-әжелері туралы, рухани және қанмен тығыз байланысы бар алдыңғы ұрпақтардың мұрагерлері ретінде идеяларды қалыптастыру; шежіре жасау әдістемесіне үйрету. Жобаның практикалық мақсаты: өзіңіздің отбасылық ағашыңызды құру; өткеннің әртүрлі ұрпақтарындағы отбасылардың типтік ерекшеліктерін анықтау. Жобаның шамамен сұрақтары:

1. Ата-анам, ата-әжелерім қай ұрпаққа дейін ата-бабаларымыздың есімдерін (фамилияларын, өмір сүрген жылдарын, туған жерлерін) еске түсіре алады?

2. Әр түрлі ұрпақтың отбасыларында қанша бала болды (аналар мен әкелер, ата-әжелер, ата-әжелер) және неге? Отбасылық ағашта қандай фамилиялар біріктірілді? Менің ұрпақтарымадағы ең танымал есімдер қандай болды? Менің ата-бабаларым қайдан шыққан? Менің ата-бабаларымның қайсысы ең ұзақ өмір сүрді? Жобаның шығулары (өнімдері): мынадай ақпаратты қамтитын шежіре ағашы: тұқым мүшесінің аты-жөні, некелері мен балалары, өмір сүрген жылдары; туған (қайтыс болған) жері.

Жоба бойынша жұмыс кезеңдері келесідей: жұмыстың басталуы-осы жобаларды таңдаған бесінші сынып оқушылары бір апта ішінде жоба сұрақтарына жауаптарды талқылауға, сондай-ақ барған кезде туындаған барлық сұрақтар мен түсініксіздіктерді мұқият жазып, өздерінің отбасылық ағаштарының жобалық эскизін дайындауға тапсырма алады. Аралық кездесуде бір аптадан кейін бұл мәселелер шешіліп, студент отбасылық ағашты таза дайындайды (кемінде А3 форматындағы қағаздағы сурет түрінде немесе ата-аналардың көмегімен компьютерлік нұсқада). Дайындалған отбасылық ағаштарды қорғау ата-аналардың шақыруымен сынып сағатында өтеді.

«Дені сау отбасы – дені сау қоғам» ата-аналар жиналысы отбасында денсаулық құндылығын қалыптастыруға бағытталған. Дәріс түрінде медицина маманының шақыруымен өткізуге болады.

Аналар туралы кітапхана оқуларын 8 наурыз Халықаралық әйелдер күніне орайластыруға болады. Мақсаты-ана мен ана махаббатына құндылық қатынасын, өмір сыйлаған әйелге құрмет пен ризашылықты қалыптастыру. Ис-шара Ана махаббаты туралы кітаптар көрмесін дайындаған қалалық кітапханамен бірлесіп өткізіледі. Оқушылар Ана туралы кез келген кітапты алдын ала оқиды. Әңгіме түрінде олар оқылған шығармаларды талқылайды, жаңа кітаптармен танысады. Олар ана махаббатының ұлы күші туралы айтады.

«Менің отбасымның дәстүрлері» фотокөрмесі отбасылық дәстүрлерге құндылық қатынасын қалыптастырады, көрмеге материал дайындау кезінде балалар мен ата-аналарды жақындастырады.

«Анам, әкем, мен – спорттық отбасы» мерекесі отбасының салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған, отбасы мүшелерінің бірігуіне ықпал етеді.

6-сыныпта отбасына құрмет нормаларын енгізу бойынша жұмыс жалғасуда. 5-сыныптағы жұмыс қорытындысы бойынша отбасылық құндылықтардың қалыптасуына диагностика жүргізіледі. Білім алушылардың ата-аналарымен тығыз ынтымақтастық жалғасуда. Келесі іс-шаралар мүмкін: «бір кездері балалар болған ересектер туралы», «әйгілі фамилиялар», «әр түрлі уақыттағы балалар күнделіктерінен», "ата-анамның балалық шақ сабақтары", «мен өз тегімді мақтан тұтамын». Отбасылық құндылықтар тақырыбындағы рөлдік ойындар, плакаттар конкурстары, отбасылық мұражай құру және т.б.

7-сыныпта оқушылар ересек жасөспірімге түседі. Ата-ананың беделі төмендейді. Жанжалды жағдайлар туындауы мүмкін. «Жасөспірімді тәрбиелеу дәстүрлері» ата-аналар жиналысына «Отбасы» орталығының маман психологын шақыруға болады, ол ересек жасөспірімнің физиологиялық және психологиялық ерекшеліктері туралы әңгімелейді, сынып жетекшісі ата-аналарға жасөспіріммен жанжалсыз қарым-қатынас туралы жадынамалар таратады. Тестілеу ұсынылады «Сіз жақсы ата-анасыз ба?».

«Үйде бақытты адам бақытты» сынып сағаты негізгі отбасылық құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған. Осы сынып сағатында оқушылар ойын түрінде бақытты отбасылық үй салады, топтарда жұмыс істейді, үйдің іргетасына қандай сөздермен кірпіш қаланатынын, қайсысы қабырғаға, қайсысы шатырға салынатынын таңдайды. Осы сынып сағатында жасөспірімдер мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастардағы проблемаларды анықтау және түзету мақсатында «балалар мен ата-аналардың рухани жақындығы» сауалнамасы жүргізіледі.

«Отбасылық қуаныш» фотокөрмесі көрме материалдарын дайындау кезінде ата-аналар мен балаларды жақындастыруға бағытталған.

«Сенімді ақтауды қалай үйренуге болады» этикалық әңгімесі ата-аналарға құрметпен қарауды қалыптастыруға ықпал етеді.

Сынып сағаты «ер бала. Әкелер мен ұлдардың кездесуі».

Топтық жобалар: «мұра көрмесі» -2 апта. Жобаның педагогикалық мақсаттары: көрнекі және қол жетімді материалда отбасы тарихына құндылық қатынасын қалыптастыру; салауатты элеуметтік мақтаныш сезімін дамыту. Жобаның шығуы (өнімдері): "мұра фотосуреттерінің көрмесі" альбомы (әр топтан). Жоба презентациясының нысаны: топтардың сынып сағатында жобаға қатысушылардың ата-аналарын шақыра отырып сөйлеуі.

8-сыныпта Біз диагностика жүргіземіз, ата-аналармен ынтымақтастықта оқу жылына жұмыс жоспарлаймыз. Ата-аналар мен оқушылардың сынып жиналыстарын өткізуге болады; параллельдер бойынша ата-аналар мен балалардың тақырыптық конференциялары («ата-аналар мен балалардың құқықтары мен міндеттері», «Қауіпті сызықта», «бір-бірімізге мұқият қарау» және т.б.).

Орта мектеп жасы - бұл отбасылық құндылықтар туралы белгілі бір білімді, отбасылық қатынастарды құруға жеке қызығушылықты, осы құндылық

қатынасты көрсететін мінез-құлық идеалына ұмтылуды қамтитын отбасына құндылық қатынасын тәрбиелеудің ең сезімтал кезеңі. Бұл жаста оқушыларда «ересек» сезімі пайда болады, өзін-өзі тануда сапалы өзгерістер болады, болашаққа деген ұмтылыс байқалады; бұрынғы кезеңдерде үйренген әдеттер мен көзқарастар, қоршаған құбылыстар мен адамдарға деген көзқарас біртіндеп мінез-құлық принциптері мен нормаларына айналады, дүниетаным қалыптасады; эмоционалды әсер айқын көрінеді; жасөспірімдерге қарағанда бай өмірлік тәжірибе-осының бәрі отбасына құндылық қатынасының жоғары деңгейін дамытуға қолайлы негіз жасайды. Жоғары сынып оқушыларына арналған сыныптан тыс жұмыстардың негізгі тақырыбы жоғары сынып оқушыларының отбасылық қарым-қатынас модельдерін, неке психологиясы, күйеуі мен әйелі, әкесі мен анасының ролі, әке мен ананың әлеуметтік беделін арттыру, үй шаруашылығын жүргізу, отбасы бюджетін ұйымдастыру мәселелерімен танысуымен байланысты болуы мүмкін.

Бұл мәселелерді жоғары сынып оқушыларымен пікірталас түрінде талқылаған жөн – пікірталастар, пікірталастар, симпозиумдар, дөңгелек үстел, форумдар-пікірталастар және т.б. Сабақтарды ұйымдастырудың құрылымы мыналарды қамтуы мүмкін: тұлғааралық қатынастардың ерекшеліктері, отбасы құқығының негіздері, біздің елімізде және шетелде неке-отбасы қатынастары саласындағы моральдық-этикалық мәселелер туралы білімге сүйену, оқушылар орта және жоғары мектеп жасында оқу процесінде алған; оқу пәндерімен байланыс орнату (әлеуметтік зерттеулер, биология, әдебиет); отбасына құндылық қатынасы мәселесі бойынша әр тақырыпта жетекші категориялар мен ұғымдарды бөліп көрсету.

9-сыныпта білім алушылар отбасының негізгі функцияларын тереңірек бағалай алады. «Балалармен жанжалсыз қарым-қатынасты қалыптастыру жолдары» ата-аналар жиналысында ата-аналарға тоғызыншы сынып оқушыларымен қарым-қатынас тәсілдері туралы ұсыныстар беріледі. Сынып сағаты «ата-ана терезесіндегі Жарық ешқашан сөнбесін!» ата-аналарға құрметпен қарауды, өзара көмек көрсетуді қалыптастыруға бағытталған. «Махаббат пен ғашық болу» пікірталасы талқылау барысында шынайы махаббат пен уақытша құмарлықтың айырмашылықтарын көруге мүмкіндік береді. «Отбасы денсаулығы және болашақ ұрпақ» сынып сағатын медицина маманының шақыруымен дәріс түрінде өткізу ұсынылады.

«Мен салған үй» жеке жобаларын орындау мерзімі - 2 апта. Мақсаты - болашақ отбасылық өмірді жобалау қабілетін, отбасылық ошақтың жылуына құндылық қатынасын қалыптастыру. Өнім мультимедиялық презентация түрінде жасалады. Ата-аналардың шақыруымен сынып сағатындағы жобаларды қорғау.

«Үлгілі отбасы» сұхбатын өткізу үшін екі апта ішінде білім алушылар арасында корреспонденттер тағайындалады. Қаланың немесе мектептің отбасы таңдалады, оны үлгілі деп атауға болады. Оқушылар сұхбат сұрақтарын жасайды. Таңдалған отбасы сынып сағатына шақырылады. «Әкелер мен балалар: ұрпақтар қоңырауы» оқырмандар конференциясы қалалық кітапханада

өтеді. Баяндамашылар ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасы туралы белгілі әдебиет шығармаларының материалдарында баяндамалар дайындайды. «Отбасылық дәстүрлерді нығайту» конференциясы отбасы дәстүрлерінің құндылығын қалыптастыруға бағытталған. «Менің отбасымның тарихы» фотоальбомдарын жасау білім алушылар мен ата-аналардың бірлескен іс-әрекет процесінде жақындасуына ықпал етеді, қан туыстығына құндылық қатынасын қалыптастырады.

«Отбасындағы өзара түсіністік және теңдік» ата-аналар жиналысында түлектер мен олардың ата-аналары арасындағы қарым-қатынас мәселелері көтеріледі. «Мен болашақ отбасымын» сынып сағаты алдағы отбасылық өмірге және ата-анаға жауапкершілікпен қарауды қалыптастыруға бағытталған. Жоғары сынып оқушыларының идеалды отбасы туралы түсініктерін анықтау мақсатында «идеалды отбасы» сауалнамасы жүргізіледі.

«Менің болашақ отбасымның дәстүрлері» жеке жобасын дайындау мерзімі – 2 апта. Мақсаты – болашақ отбасылық өмірді жобалауға үйрету, отбасылық дәстүрлерге құндылық қатынасын қалыптастыру. Өнім мультимедиялық презентация түрінде, ата-аналардың шақыруымен сынып сағатында қорғалады.

Осылайша, отбасылық құндылықтарды қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысын жоспарлау кезінде сынып жетекшісі оқушылардың жеке және жас ерекшеліктерін сақтауы керек, әр жас кезеңінде отбасылық құндылықтардың қалыптасуына диагноз қою керек, іс-шаралардың маңыздылығын тек оқушылармен ғана емес, олардың отбасыларымен де ескеру қажет.

Отбасына құрмет нормаларын сіңіру жөніндегі материалдар

1	Сыныптан тыс іс-шаралар сценарийлері	https://ulttyqtarbie.ruh.kz/synyptan-tys-is-sharalar-sczenarijleri/
2	Тәрбиелік маңызы бар сыныптан тыс іс-шаралар сценарийлері	https://ulttyqtarbie.ruh.kz/dasur-start-synyptan-tys-is-sharalar-ssenarii/
3	Ұлттық дәстүрлерді насихаттауға және шығармашылықпен таныстыруға бағытталған театр қойылымдарының сценарийлері	https://ulttyqtarbie.ruh.kz/dasur-start-synyptan-tys-is-sharalar-ssenarii/
4	«Dastur start» Интеллектуалды ойыны	https://ulttyqtarbie.ruh.kz/dasur-start-synyptan-tys-is-sharalar-ssenarii/
5	Ұлттық құндылықтарға бағытталған квест ойындары	https://ulttyqtarbie.ruh.kz/dasur-start-synyptan-tys-is-sharalar-ssenarii/

Қорытынды

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық трансформациясы аясында отбасылық құндылықтарды құрметтеу нормаларын қалыптастыру мәселелері өзекті болып отыр.

Отбасы мен отбасылық құндылықтарға деген көзқарас ұзақ уақыт бойы қалыптасады және маңызды рөл атқарады. Отбасылық құндылықтарды қалыптастыру кез-келген адамның жеке басының дамуындағы маңызды сәт болып табылады. Осы күрделі жағдайларда білім беру жүйесі тәрбие процесін және әртүрлі білім беру субъектілерінің нақты интеграциясын қамтамасыз ететін негізгі әлеуметтік институт болды және болып қала береді. Басқаша айтқанда, білім беру ұйымдары жинақталған қоғамдық тәжірибені беруге ғана емес, сонымен бірге оның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін маңызды әлеуметтік институт болып табылады.

Бұл әдістемелік ұсыныстар оқу-тәрбие процесінде отбасына деген құрмет нормаларын қалыптастыру бойынша кешенді шараларды ұсынады. Бірінші бөлімде өзекті ғылыми әдебиеттер негізінде отбасылық тәрбие негіздері келтірілген. Екінші бөлімде Оң халықаралық және отандық тәжірибе зерттелді. Соңғы бөлімде жас және психологиялық ерекшеліктерді ескере отырып, әдістемелік ұсыныстар берілген.

Пайдаланган әдебиеттер тізімі

1. ООН Женщины (2019) «СЕМЬИ В МЕНЯЮЩЕМСЯ МИРЕ» <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2019/Progress-of-the-worlds-women-2019-2020-ru.pdf>
2. Абдыкаликова Г. (2015) «Беречь величайшую ценность»
3. Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года (Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384.)
4. Коновалова А. (2017) ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ УВАЖЕНИЯ К РОДИТЕЛЯМ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ, Москва – 2017
5. Локк, Дж. Сочинения: в трех томах. Т. 3 / Дж. Локк. – М.: Мысль. – 1988
6. Монтессори, М. Дом ребенка. Метод научной педагогики / М. Монтессори. – М.: Астрель. – 2005.
7. Корчак, Я. Избранное / Я. Корчак. – Киев. – 1983.
8. Сухомлинский, В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский. – М.: Политиздат. – 1973.
9. Маслоу, А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Евразия. – 1999.
10. Фромм, Э. Человек для себя: исследование психологических проблем этики / Э. Фромм. – Мн.: Коллегиум. – 1992.
11. Спиваковская, А.С. Как быть родителями: О психологии родительской любви / А.С. Спиваковская. – М. – 2011.
12. Швецова, И.В. Воспитание уважения к взрослым в современном воспитательном процессе начальной школы // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 5.
13. Божович, Л.И. Проблемы формирования личности: избр. психол. тр. / под ред. Д.И. Фельдштейна; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК. – 2001. – 349 с
14. Асмолов, А. Г. (1984). Психология личности.
15. Okada, A. (2002, January). Education of whom, for whom, by whom? Revising the Fundamental Law of Education in Japan. In *Japan Forum* (Vol. 14, No. 3, pp. 425-441). Taylor & Francis.
16. Sj, K. L. (1990). Moral education in Japan. *Journal of Moral Education*, 19(3), 172-181.
17. Davidson, K., & Case, M. (2018). Building trust, elevating voices, and sharing power in family partnership. *Phi Delta Kappan*, 99(6), 49-53.
18. Thomson, E., & Bernhardt, E. (2010). Education, values, and cohabitation in Sweden. *Marriage & Family Review*, 46 (1–2), 1-21.
19. Heimer, M., & Palme, J. (2016). Rethinking child policy post-UN Convention on the Rights of the Child: Vulnerable children's welfare in Sweden. *Journal of Social Policy*, 45(3), 435-452.
20. Sundberg, D., & Wahlström, N. (2012). Standards-based curricula in a denationalised conception of education: The case of Sweden. *European Educational Research Journal*, 11(3), 342-356.

21. Mikaelis, J. (2019). Becoming-place: a rhizomatic exploration of friluftsliv in the Swedish school curriculum. *Curriculum perspectives*, 39, 85-89.
22. Standish, P. (2002). From Moral Education to Citizenship: principles and problems in UK policy. *Educational Studies*, (44), 243-262.
23. Hayden, M. (2013). A review of curriculum in the UK: Internationalising in a changing context. *Curriculum Journal*, 24(1), 8-26.
24. Lambie-Mumford, H., & Sims, L. (2018). 'Feeding hungry children': The growth of charitable breakfast clubs and holiday hunger projects in the UK. *Children & Society*, 32(3), 244-254.
25. Luiselli, J. K., Putnam, R. F., Handler, M. W., & Feinberg, A. B. (2005). Whole-school positive behaviour support: effects on student discipline problems and academic performance. *Educational psychology*, 25(2-3), 183-198.
26. Smith, J. D., Schneider, B. H., Smith, P. K., & Ananiadou, K. (2004). The effectiveness of whole-school antibullying programs: A synthesis of evaluation research. *School psychology review*, 33(4), 547-560.
27. Wanxue, Q., & Hanwei*, T. (2004). The social and cultural background of contemporary moral education in China. *Journal of Moral Education*, 33(4), 465-480.
28. Kai-Ming, C., Xinhua, J., & Xiaobo, G. (1999). From training to education. Lifelong learning in China. *Comparative Education*, 35(2), 119-129.
29. Hu, Y., & Scott, J. (2016). Family and gender values in China: Generational, geographic, and gender differences. *Journal of Family Issues*, 37(9), 1267-1293.
30. Checchi, D. (2000). University education in Italy. *International journal of manpower*.
31. Bombardelli, O., & Codato, M. (2017). Country Report: Civic and Citizenship Education in Italy--Thousands of Fragmented Activities Looking for a Systematization. *Journal of Social Science Education*, 16(2), 73-85.
32. Dunning, P. (1997). *Education in Canada: An Overview*. Canadian Education Association, Suite 8-200, 252 Bloor St. West, Toronto, Ontario, Canada
33. Эльконин, Д.Б. Детская психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д.Б. Эльконин; ред.-сост. Б.Д. Эльконин. – М.: Издательский центр «Академия». – 2007. – 384 с.
34. Кон И.С. Психология ранней юности. - М.: Просвещение, 2009, 198 с.

Бастауыш білім

- «Отбасылық махаббат сабағы», «ата-ана болу оңай ма?», «Біздің үйдегі махаббат»
- «Отбасы мұражайы», «отбасылық Елтаңба», «анамның ойыншықтары» жобалары
- «Менің отбасымның жазғы шытырман оқиғалары»
- «Бірінші сынып оқушыларының ата-аналарына арнау», «отбасының тұсаукесері», «танысайық» мерекелері
- «Анама мейірімді сөздер», «бауырға жағымды», «інісімен Ойындар» семинарлары
- «Отбасындағы мереке», «ананың көмекшілері» рөлдік ойындары

Негізгі жалпы білім

- Әңгіме «Отбасы – мемлекеттің негізі», «менің отбасымның адамгершілік сабақтары», «әлем отбасында басталады», «ересек адам неден басталады»
- «Інісі дүниеге келді», «әжесі ауырып қалды» тәрбиелік жағдайлар
- Кештер, байқаулар, мерекелер «отбасылық махаббат сағаты», «жаңа достар», «менің отбасым»

Жалпы орта білім

- «Отбасы мен некенің адамгершілік негіздері», «жауапты ата-ана - бұл не?»
- «Жас отбасы», «ата-аналар мен балалар», «өзіңді табу-бұл нені білдіреді?», «Біз өмірлік тәжірибе туралы ойлаймыз», «таңдау», «екі үй»
- «Менің отбасым», «адамдар әлеміндегі отбасы», «әке мен ананың үйі – жақсы ғалам» фотокөрмелері

«Құндылық бағдарлары» жоғары сынып оқушыларының диагностикасы (автор М. Рокич, американдық психолог, әлеуметтік психология профессоры)

Өткізу рәсімі: респонденттерге әліпбилік тәртіппен қағаз парақтарында немесе карточкаларда құндылықтар тізімі (14) ұсынылады. Тізімдерде субъект әр мәнге дәрежелік нөмір береді. Респондент ұсынылған тізімді мұқият қарап, ол үшін ең маңызды мәнді таңдауы керек - ол бірінші орынды алады (немесе бірінші дәрежеге ие болады). Содан кейін екінші маңызды мәнді таңдап, оны екінші орынға қойыңыз. Ең маңыздысы соңғы болып қалады және сәйкесінше соңғы орынды алады. Осылайша, субъектілер келесі құндылықтарды бағалайды: Денсаулық, материалдық қамтамасыз етілген өмір, достар, қызықты жұмыс, белсенді өмір, бақытты отбасы, махаббат, Бостандық, ләззат, өмірлік Даналық, қоғамдық қабылдау, шығармашылық, өзіне деген сенімділік, елдегі жалпы жақсы орта.

Нәтижелерді түсіндіру: адамның құндылық бағдарларының басым бағыты оның өмірлік ұстанымы ретінде белгіленеді, ол еңбек саласына, отбасылық-тұрмыстық және бос уақытты өткізуге қатысу деңгейінің критерийлері бойынша анықталады. Зерттеу нәтижелерін сапалы талдау өмірлік мұраттарды, өмірлік мақсаттардың иерархиясын, құндылықтарды-құралдар мен адам эталон ретінде қарастыратын мінез-құлық нормалары туралы идеяларды бағалауға мүмкіндік береді.

«Бітпеген тезис» (авторы Н.Е. Щуркова)

Бітпеген тезис әдісі өмірдің кейбір құндылықтарына жалпы көзқарасты көрсетеді. Білім алушыға тезистері бар алдын-ала дайындалған Парақ ұсынылады, оны қосу керек. Жауап шектеулі уақытқа (бір минутқа дейін) беріледі.

Жақсы өмір-бұл...

Адам болу дегеніміз ...

Өмірдегі ең маңызды нәрсе...

Сіз онсыз өмір сүре алмайсыз...

Достар болу үшін сізге қажет...

Айналада ешкім болмаған кезде мен...

Бос уақыт болған кезде...

Нағыз тұлға болу үшін сізге қажет...

Егер сіз адамның кемшіліктерін көрсеңіз, сізге қажет...

Мен өзімді жақсы сезінемін...

Менің серігім жаман нәрсе істеп жатқанын көргенде, мен...

Дүниеде ұятсыз адам өмір сүреді...

Сыпайы адаммен кездескеннен кейін Мен әрқашан...

Менің ойымша, ересектер...

Егде жастағы адамдар әдетте...

Ең жақсы хобби-бұл...

Менің ата-анам деп ойлаймын...

Мен әрқашан адал емеспін...

Бес жылдан кейін мен...

Жиырма жылдан кейін мен...

Мен ризамын...

Нәтижелерді қарап шыққаннан кейін мұғалім балалардың пікірлерін топтастырады: элеуметтік бағдар немесе индивидуалистік ұстаным, моральдық артықшылық немесе заттық бағдар, агрессивтілік немесе ізгі ниет және т. б.

Мазмұны

Кіріспе	3
1. Отбасы тәрбиесінің негіздері.....	4
2. Отбасына құрмет нормаларын енгізу бойынша білім беру практикасына шолу (халықаралық және отандық тәжірибе).....	9
3. Оқу-тәрбие процесінде отбасына құрмет нормаларын сіңіру бойынша әдістемелік ұсынымдар.....	23
4. Қорытынды	34
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	35
Қосымша	37